

PROGRAM	2
SEMINAR OM GENANVENDTE INDUSTRIANLÆG DEN 14. DECEMBER 2004	3
<i>Steen Hvass, direktør, Kulturarvsstyrelsen.....</i>	
INDLEDNING – HVAD ER MISTET OG HVAD ER NÅET?.....	6
<i>Henrik Harnow, Industrimuseet Frederiks Værk.....</i>	
GASVÆRKET I ROSKILDE	16
<i>Frank Birkebæk, Roskilde Museum.....</i>	
ROSKILDE GASVÆRK – ET CENTER FOR KUNST OG KUNSTHÅNDVÆRK.....	20
<i>Flemming Østergaard, arkitekt m.a.a.....</i>	
SUKKERTOPPEN, KULTURHISTORIEN OG GENANVENDELSEN	30
<i>Inger Wiene, Københavns Bymuseum.....</i>	
”SUKKERTOPPEN” – KØBENHAVNS SUKKERRAFFINADERI I VALBY	42
<i>Kristian Isager Arkitekt m.a.a.</i>	
PAPIRFABRIKKEN I SILKEBORG - FRA FABRIK TIL BYDEL.....	55
<i>Keld Dalsgaard Larsen, Silkeborg Museum.....</i>	
SILKEBORG PAPIRFABRIK.....	63
<i>Torben Bækgård, Årstiderne Arkitekter.....</i>	

Seminar om genanvendte industrianlæg

Nationalmuseet den 14. december 2004 kl. 10.00 til 15.30

Program

10.00 – 10.15: **Velkomst**
ved direktør Steen Hvass

10.15 – 10.30: **Indledning: Hvad er mistet – hvad er opnået?**
Ved museumsinspektør Henrik Harnow, Industrimuseet Frederiks Værk

10.30 – 11.15: **Roskilde Gasværk**
ved museumsinspektør Frank Birkebæk og arkitekt Flemming Østergaard

11.15 – 11.30: **Kaffe**

11.30 – 12.30.: **Sukkertoppen i Valby**
ved museumsinspektør Inger Wiene og arkitekt Kristian Isager

12.30 – 13.30: **Frokost**

13.30 – 14.15: **Silkeborg Papirfabrik**
ved museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen og arkitekt Torben Bækgaard

14.15 – 15.15: **Diskussion**
Ordstyrer: direktør Jørgen Nordqvist

15.15 – 15.30: **Afrunding**
ved direktør Jørgen Nordqvist

Seminar om genanvendte industrialæg den 14. december 2004

Steen Hvass, direktør, Kulturarvsstyrelsen

Forord

Vi har bedt jer komme her i dag for at være med til at diskutere forskellige problemstillinger omkring genanvendelse af industrialæg, både de, vi bygningsfremder og de, der er bevaringsværdige.

Kulturarvsstyrelsen har sat industrisamfundets kulturarv på dagsordenen. Og den dagsorden har vi tænkt at følge i flere år – frem til 2007 – så diskussionen i dag er kun en begyndelse.

Ved siden af alle de andre projekter vi sætter i gang her i styrelsen og ude på museerne, vil vi følge denne indledende drøftelse op med en større konference i 2006, hvor vi indbyder museerne og de tekniske forvaltninger i kommunerne til at høre om genanvendelse af industrialæg.

Det vil sige, at vi håber, at I er med til at forme diskussionen om genanvendelse.

Industrisamfundet er på dagsordenen på mange felter i disse dage. På avissiderne læser vi om outsourcing af arbejdspladser, store industrier flytter ud eller nedlægges og store områder i byerne bliver således åbne for omdannelse. Vi ser det med havnene i hele landet, hvor de havnerelaterede funktioner er væk og hvor sporene efter dem fjernes i al hast. Og vi ser det i byernes industriområder, hvor det for developere er vanskeligt at se charmen i de gamle bygninger.

Samtidig har industrisamfundet skabt en væsentlig del af vores kulturarv. Og det gælder jo ikke bare de rene industrialæg, men de mange institutioner og boligområder, der er fulgt i kølvandet på det.

Det er dog indtil nu forholdsvis begrænset, hvad der bliver bevaret af denne kulturarv. Institutionerne bliver stående, så længe de er i funktion. Boligområderne bliver bygget om, så de svarer til tidens krav, men selve industrialæggene forsvinder hurtigere, end vi kan nå at se på dem.

Kulturarvsstyrelsens fokus på industrisamfundets kulturarv har til hensigt at åbne borgernes øjne for den rigdom, der ligger i denne del af kulturarven og for den spændende historie, som industrisamfundets kulturarv fortæller om opbygningen af det samfund, vi er en del af.

Det vil sige, at styrelsen på det overordnede plan vil sætte så meget fokus på den del af kulturarven, at borgerne i bred forstand ændrer holdning. At det i den brede debat bliver accepteret, at industrialæg kan være smukke, karaktergivende, historiefortællende og identitetsskabende.

Der er lang vej at gå. Forsøger vi at frede en gasbeholder, får vi op mod 800 underskrifter, der protesterer alene med den begrundelse, at den er grim. Mener vi, at et pakhusskald skal bevare sine store rum, svarer ejeren tilbage, at han i så fald går konkurs.

Det kan ikke hjælpe at tale om historieløshed. For historiebevidstheden er stor nok, når der er tale om ældre imponerende bygningsværker som Kronborg, herregårdene eller de gamle rådhus og stationsbygninger, for ikke at tale om de bevarede landsbyer ude i landet.

Det, det gælder om, er at udstrække denne historiebevidsthed til også den nyere tid. At få borgerne til at se, at bevaringen af et lille eller stort industrianlæg giver identitet og karakter til et område, og at det fortæller en god historie.

Man kan sige, at det skulle da ikke være så svært. Når man hører beboerne i en af de nye forstæder referere til den landsby, der lå der før, og stolt viser den eneste tilbageværende gårdbebyggelse frem, så må den samme stolthed kunne udvikles omkring de forladte industrianlæg.

Det er en af de veje, vi gerne vil gå, i projektet industrisamfundets kulturarv.

Man kan så spørge, hvad det er for industrianlæg vi ønsker at bevare – som fredede eller som bevaringsværdige.

Vi har på den ene side sat et projekt i gang, hvor vi prøver at indkredse de 25 væsentligste industrimiljøer af national betydning. Samtidig har vi bedt museer rundt i landet om at udpege industrimiljøer, der har eller har haft betydning på det regionale niveau.

Men selv om vi bevæger os både på det nationale og regionale niveau, er det kun at skumme fløden. Der ligger lokalt mange fine industrimiljøer, der har eller har haft betydning for lokalområdet og hvis bevaring også i fremtiden vil være med til at karakterisere området – til at bringe identitet og historie til et område, hvor nybyggeriet ellers har fået overtaget.

En væsentlig del af opgaven ligger i at ændre den generelle holdning, så et industrianlæg ikke ses som et passiv, men som et afgørende aktiv for et område.

En af måderne at gøre dette er at vise gode eksempler på, hvordan funktionstømte industrianlæg kan bruges videre frem, hvordan der kan skabes nyt liv i de gamle rammer.

Men her kommer vi til den konflikt, som vi har valgt til at være udgangspunkt for drøftelsen i dag. Hvor meget skal bevares? Hvordan skal det bevares? Og er det bygningen i sig selv ellers skal den oprindelige industri tegne sig i anlægget også fremover med efterladte maskiner, skorstene og andre historiske spor?

Så vidt jeg ser det, har vi i Danmark en tendens til at vælge enten-eller. Enten bevarer vi så meget, at en fremtidig brug af huset må foregå i museumssammenhæng eller vi forfalder til den udtryksløse hvide pænhed, der sletter alle spor af fortiden.

Det kan også gøres anderledes. Jeg har lige været i Hamburg og har der set omdannelse og ombygninger af industrialanlæg, der på ganske radikal vis både forholder sig til fortidens brug af bygningerne og til fremtidens krav. Man ser rå mure, halve skorsten og rustne kranspor i rum, hvor elegante butikker er bygget ind som omskiftelige møbler, der kan ombyttes uden at den oprindelige struktur bliver anfægtet.

Der var en, der bemærkede til mig, at de jo også havde haft hjælp af det store engelske entreprenørfirma RAF. Og rigtigt er det jo, at man kan gå friere til værks når bygningerne er nedbrudte i forvejen. Selvom der både er vellykkede eksempler og mindre vellykkede, så synes jeg ikke desto mindre, at der er meget at lære af den måde, de har grebet tingene an på i Hamburg.

Vi har til drøftelsen i dag valgt tre eksempler ud, et fredet anlæg og to bevaringsværdige. Og vi glæder os til at høre om de overvejelser, der har ligget til grund for omdannelserne og til at se resultaterne.

Indledning – hvad er mistet og hvad er nået?

Henrik Harnow, Industrimuseet Frederiks Værk

Tak for muligheden for at indlede dagen med en overordnet tilgang til et emne, som jeg efterhånden har arbejdet med gennem en årrække. Fra midten af 1980'erne fulgte jeg den hurtige udvikling i England, hvor man roligt kan sige, at hele spændvidden i tilgangen til bevaring af industrianlæg var i anvendelse. Dengang henlå Albert Docks i Liverpool stadig som ruin, og de hundredvis af tekstilfabrikker i Midtengland havde stået tomme nogle år og var begyndt at blive problematiske – samtidig med, at de nu blev opfattet som kulturhistoriske levn af betydning.

Gladstone Pottery Museum i Stoke on Trent er nærmest det sidste intakte anlæg med de karakteristiske flaskeovne, som engang tegnede området og gav det en særlig karakter. Det ville have givet det slidte og triste område mere karakter og identitet at have bevaret lidt flere af disse ovne i byen. Henrik Harnow foto 2002.

I dag repræsenterer jeg et museum, der i sit lokale område kan fremvise et bredt spektrum af former for genanvendelse, fra det store og imponerende Gjethus fra 1760'erne, der nærmest er genopført og tømt fuldstændig for sit oprindelige indhold, til Krudtværksmuseet og Krudtværksområdet i Frederiksværk, hvor en del af krudtværkets bygninger indgår i et frilandsmuseum og i princippet får lov at fungere uberørt i det ydre som i det indre.

Krudtværksmuseet i Frederiksværk blev anlagt ved den kunstigt gravede kanal gennem byen i 1758 og fungerede frem til 1965. Det er et dansk eksempel på museal bevarelse af et anlæg, som med sine mange små og spredte specialbygninger ville være vanskelig at bevare på anden måde. Henrik Harnow foto 2004.

Når man kaster blikket tilbage over de sidste par årtier, er det let at få øje på ting, der gik galt eller kunne være gået bedre. Der har været ærgerlige og unødvendige ofre, men hvis det har været prisen, har resultatet til gengæld været en større opmærksomhed. Nedrivningerne og lukningerne har betydet, at også de danske industrimiljøer er blevet til kulturmiljøer.

Der er sket en ændring i holdningen til genanvendelse af industrianlæg, både det forhold, at man overhovedet ønsker at genanvende dem, og at de i stigende grad opfattes som kulturmiljøer af en vis værdi. Det skulle gerne have ført en række konkrete resultater med sig, men det er stadig vanskeligt at bevare nøje udvalgte anlæg og bygninger på højt autentisk niveau, selv om det drejer sig om ganske få.

Principielt er overvejelserne for industriens bygninger ikke forskellige fra de øvrige fredede og bevaringsværdige bygninger, men i virkelighedens verden er de. De er store og kapitalkrævende at restaurere og bevare, og de ligger på grunde, hvor der er et stort økonomisk pres.

Nyt og gammelt side om side. Det er tankevækkende, at Holmens bygninger (her pumpehuset og tørdokken tv. for operabygningen), hvoraf mange længe har været fredede, må vige for det store økonomiske pres på området og ønskerne om udbredt nybyggeri. Henrik Harnow foto 2004.

Selv om det ikke skal være udgangspunktet, tror jeg, det er sundt fra starten at have gjort op med sig selv, at genanvendelsen af industribygninger og måden man gør det på, ofte er det muliges kunst. Men først og fremmest synes jeg, at det er vigtigt at differentiere: Ikke alle industribygninger er lige vigtige, og de kan ikke alle bevares på et kulturhistorisk højt autenticitetsniveau.

Samtidig med denne erkendelse og følgende accept af nedrivninger og ombygninger uden kulturhistorisk hensyntagen, er det også vigtigt at understrege, at nogle af industrikulturens bygninger er umistelige, og at en højt kvalificeret og bekostelig tilgang og løsning er påkrævet.

Planlægningen er et stort og kompleks område at bevæge sig ind på, men jeg vil godt sige - baseret på personlig erfaring gennem en årrække - at selv de bedste intentioner mht. byplanlægning og bevarende lokalplaner har vist sig at komme til kort over for det, man kalder energiske bygherrer og over for et stærkt økonomisk pres. Man kan også rejse tvivl om kommunernes evne til at fastholde kulturhistoriske detaljer som påpeget i en bevarende lokalplan, samtidig med, at de betjener en pengestærk byherre, der vil bringe arbejdspladser til byen.

Der er ikke noget nyt i at genanvende industribygninger. Et af de ældste eksempler er den gamle ankersmedie, som i 1619 blev ombygget til kirke for flådens mandskab og i dag kun kendes som Holmens Kirke. Henrik Harnow foto 2004.

De større og mindre industrianlæg frembyder både problemer og muligheder – på den måde giver det mening at spørge, hvad vi vinder og hvad vi mister. De mange industrianlæg, som gennem de seneste tre årtier er lukkede, er placeret centralt i forhold til vore byer og skaber dermed store døde byområder, som skal udnyttes. Ellers påvirker det byerne og landskabet negativt, og det kan føre til forslumning, som vi kender det fra England. Disse områder giver også byerne mange positive muligheder og muligheder for at skabe en anderledes og spændende byudvikling med rod i fortiden.

Industribygninger er bygninger af meget forskellig type og kvalitet, og derfor kan man ikke give en fuldstændig entydig vejledning til, hvordan man bedst genanvender industribygninger. Selv om disse bygninger ofte er usentimentale og uden bevidste arkitektoniske elementer, rummer de alligevel arkitektoniske virkemidler og effekter, som gør at det giver mening også i arkitektonisk og byudviklingsmæssig forstand at genanvende dem.

Der er næppe tvivl om, at mange slet ikke ønsker at genanvende ældre bygninger. De er gamle, slidte og triste og rummer dårlige minder.

Vi vil sige, at de pågældende mangler perspektiv på bygningerne og deres historie, men det er ikke sjældent at møde det synspunkt, at alt det gamle skal væk. Der er heller ingen tvivl om, at der er mange gode og velbeskrevne kulturhistoriske og arkitektoniske grunde til at bevare og genanvende denne type anlæg, men der er nok også behov for andre argumenter.

Et af de bedre eksempler på genanvendelse med bevaring af kulturhistoriske træk og fortællerværdi er Brandts Klædefabrik i Odense. Men man kunne godt tænke sig, at områdets historie som en af byens største tekstilfabrikker var lidt mere tydelig, når man færdes i komplekset. Henrik Harnow foto 2004.

Et rigtig godt argument er, at en indfølelse genanvendelse af et større industriområde tæt på et ældre bycentrum ofte giver et bedre afkast for bygherren og et område, som formentlig ofte er i stand til at trække flere mennesker til sig end et ordinært nybyggeri.

Markedskræfterne er i spil, og vi må se i øjnene, at det også er denne type argumenter vi skal føre på banen, hvis vi skal have genanvendelse af højere kvalitet og med bedre bevaring af kulturhistoriske værdier. Samtidig lægger det yderligere pres på fredningsinstitutionen, som man må kunne forvente, lige netop er i stand til at gennemføre den type bevaring, som det kommercielle bygge- og anlægsområde vil have vanskeligt ved. Og det er jeg ikke overbevist om, at fredningsmyndighederne er i stand til at leve op til.

Quarry Bank Mill er et eksempel på den museale og kompromisløse bevaring, hvor et helt fabrikskompleks med vandhjul, dampmaskine og delvis produktionsanlæg opretholdes stort set uændret som museum. Henrik Harnow foto 2002.

Thomas Birket-Smith, som er arkitekten bag udstillingen FABRIK på Nordjyllands Kunstmuseum, peger i en nylig artikel i Fabrik & Bolig på en overordnet tilgang på tre niveauer, hvor der arbejdes med

- 1) anlæg der bevares som følge af høj kulturhistorisk (og evt. arkitektonisk) værdi (det kan være Krudtværksmuseet, Cathrinesminde Teglværksmuseum osv.),
- 2) anlæg der bevares som følge af arkitektonisk eller miljømæssig værdi (Silkeborg Papirfabrik, Brandts Klædefabrik), og
- 3) fragmentarisk bevaring, bygninger eller anlæg udnyttet som formgenerator (Sojakagen, talrige ringere eksempler).

For sidstnævnte gruppe gælder, at der ofte kun er tale om genanvendelse i den forstand, at et fundament eller en bygningskrop eller konstruktive elementer er økonomiske at bygge videre på. Der er sjældent et særlig fremtrædende kulturhistorisk element heri, om end Sojakagens silo stadig giver stof til eftertanke. Her kan man passende minde om, at i Nørresundby har man nedrevet stort set hele den fine Andelscementfabrik, solgt området og ladet det omdøbe til Siemenskaj og revet den oprindelige cementsilo ned for derefter at opføre en ny silo på stedet til

lejligheder. Det var billigere, og resultatet er således en nyopførelse inspireret af et industrimiljø, man har nedrevet.

De sidste rester af Andels cementfabrikken i Nørresundby står endnu tilbage, men området er gennem de seneste år næsten fuldstændig blevet ryddet for de mange levn efter det, der engang var hele grundlaget for bydelens vækst, cementindustrien. En del af området er omdøbt til Siemens Kaj efter den virksomhed, der har opført en domicilbygning på området. Henrik Harnow foto 2004.

En overordnet tilgang til den konkrete bevaring kan passende anskues fra tre "højder":

Det store perspektiv må være byens betragtning af, om de pågældende (ofte store) arealers betydning ud fra en samlet overvejelse om byens behov. I det lys kan nedrivning og væsentlige ændringer i visse sammenhænge være nødvendige, men det vil næppe altid være den bedste løsning.

Den egentlige bevaringsdiskussion begynder i en lavere højde: her er det besluttet at genanvende, og derefter overvejer man de forskellige bygningers interne rolle og anvendelighed m.v.

Endelig er der et detailniveau, hvor de enkelte rum og de enkelte bygningskomponenter indgår i betragtningerne.

Hvad er det vi gør, når vi genanvender, hvordan tænker vi, hvordan går vi til bygningerne. Overordnet synes jeg, det er mest bekymrende, at man ofte næsten har slettet ethvert væsentligt kulturhistorisk spor i det pågældende bygningskompleks, men samtidig er stolt over og prætenderer at have genanvendt og taget hensyn til en historisk bygning.

Sandheden er, at genanvendelsen ofte er sket fuldstændig uden omtanke eller ud fra en nærmere overvejelse om de værdier, de pågældende bygninger rummer. Ved genanvendelse af væsentlige industrielle fabriks- og boligmiljøer bør det simpelthen være et princip, at man gennemfører en kulturhistorisk og arkitekturhistorisk analyse, før man vælger tilgangen til byggeriet.

Uden at hævde, at det følgende er en komplet metode eller for den sags skyld liste over de punkter, der bør ses på, vil jeg pege på, at ved genanvendelse af industribygninger bør man i hovedtræk se på følgende:

- er der tale om en særligt vigtig virksomhed (nationalt, regionalt eller måske af symbolsk værdi i lokalområdet)?
- er der tale om et bygningskompleks med bygninger fra flere historiske perioder eller fra samme periode og er disse bygninger typologisk karakteristiske, f.eks. typiske for en branche, for en periode, for en stilart, bygningsteknisk o.a. ?
- indgår flere bygninger i en funktionel eller arkitektonisk kontekst, der gør at man må vurdere enkeltbygningerne i forhold til det øvrige anlæg. Har fjernelse af væsentlige enkeltbygninger betydning for forståelsen af anlægget som helhed?

- er der tale om særligt periodetypiske materialer eller bygningsteknologi?
- er der arbejdet med bevidst arkitektonisk tegnsætning eller er det arkitektoniske element ubevidst, er det tekniske anlæg?
- er der inventar af betydning for oplevelse af bygningen og dens historie (vaskerum, maskiner, belysning etc.)?
- er der andre hensigtsmæssige måder, hvorpå man kan bidrage til, at bygningens kulturhistorie fortsat er mulig at opfatte efter genanvendelsen?

Gjethuset i Frederiksværk fra 1760'erne er en enestående dansk industribygning. Bygningen var i voldsomt forfald og henstod som delvis sammenstyrtet ruin i 1980'erne. Efterfølgende er huset blevet genopbygget med nyt interiør. Selve bygningskroppens størrelse og anlæggets karakter fortæller dog stadig om 1700-tallets store statslige industrialiseringsprojekter. Henrik Harnow foto 2004.

Lad mig til slut i denne begrænsede indledning slå fast, at et industribyggeris væsentlighed afgøres af en række faktorer, som kan være til stede i forskelligt omfang i det pågældende bygningskompleks.

En vellykket genanvendelse med hensyntagen til kulturhistoriske værdier må gennemføre en analyse af bygningen/komplekset før detailprojektering, herunder bygningsændringer, materialevalg, logistiske løsninger m.v.

En vellykket genanvendelse er en indfølt genanvendelse med forståelse for bygningernes iboende kvaliteter og fortællerværdi og den tid, bygningen repræsenterer.

En vellykket genanvendelse vil set over en længere periode give et større afkast, give bygningen et længere liv og brugerne en bedre oplevelse af huset. Jeg synes desuden det er meget vigtigt at fremhæve, at en vellykket genanvendelse er villig til med visse forbehold at vælge detailløsninger, som ikke er de billigste og ikke altid de i den konkrete sammenhæng mest praktiske eller rationelle. Vi vinder noget, nemlig miljø og kulturhistorie, og prisen er så i visse sammenhænge, at vi må finde os i detailløsninger, som ikke altid er som i et nybyggeri.

Så hvad er tabt og hvad er vundet?

Mange anlæg, vi i dag ville betragte som nærmest umistelige, er gået til, men hvis man i denne situation undlader at forfalde til sentimentalitet, så er det jo sådan det går.

Ser vi på, hvad vi har vundet over et par årtier, så er der trods alt en større bevidsthed og åbenhed over for ideerne om bevaring og genanvendelse. Men der er meget mere at vinde, end det indtryk man får, når man ser på mange af de konkrete løsninger landet over. Mange genanvendelser er ideforladte og *meget* pæne. Er der en sikker måde at tage livet ud af et rustikt og varieret havnemiljø på, så tyder meget hidtil på, at det er at udsætte området for genanvendelse og bygherrer med penge.

Der er behov for kvalificeret bistand og gensidig inspiration til bygherrer, arkitekter og planlæggere landet over. Der er behov for eksempler på forskellige tilgange og niveauer og for en grundig forklaring af de valgte løsninger set i forhold til bygningernes kulturhistorie.

Så kan vi nå langt, og vi kan opnå at gøre vore byer og kulturlandskab meget mere spændende og at tilføje eller fastholde den dynamik i bybilledet, som ikke mindst industrialismen har bidraget med.

Gasværket i Roskilde

Frank Birkebæk, Roskilde Museum

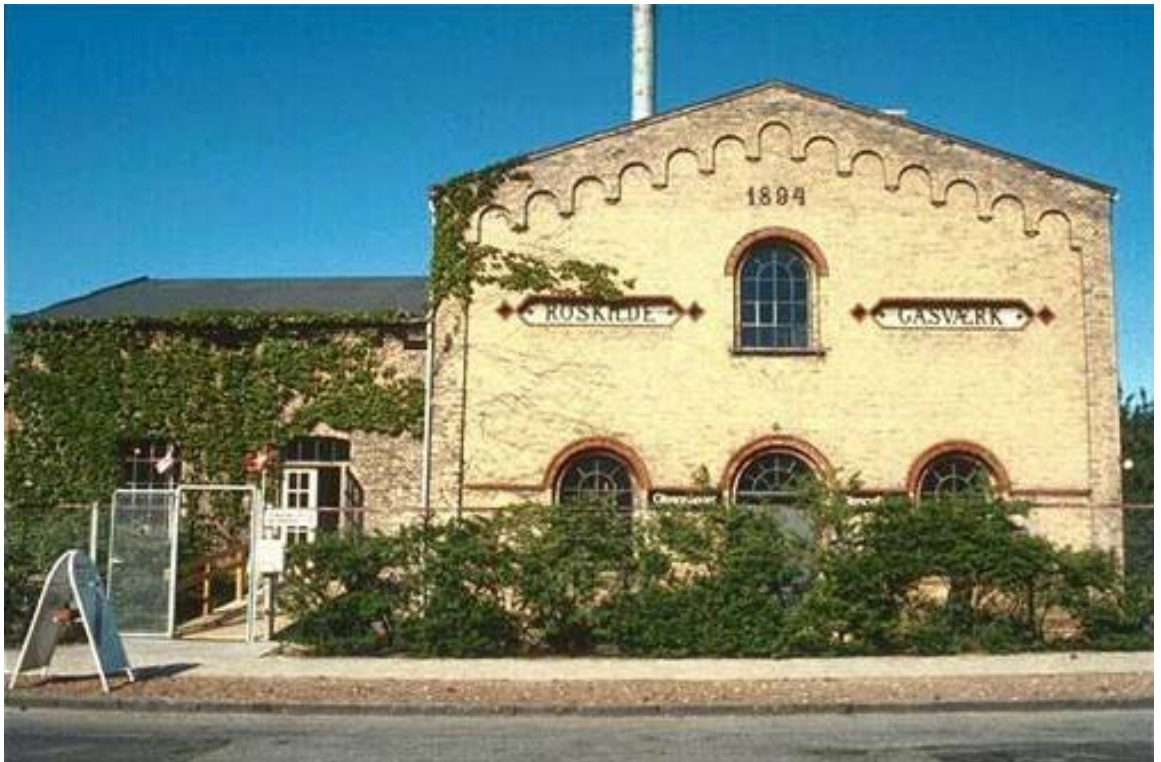
Roskilde Gasværk, Sankt Ibsvej 12, fredet 1994. Fredningen omfatter hovedbygningen (1863, om- og tilbygget 1899 og 1930).

Gasværket i Roskilde har siden 1863 været en karakteristisk del af havneområdets profil.

De oprindelige tegninger og planer blev udarbejdet af den engelske civilingeniør J.C.G. Howitz, Københavns Gasværk. Han kom også til at stå for selve byggeprojektet – og leverede i øvrigt tegninger til ombygninger frem til 1894.

Stilen er historicisme, helt i tråd med traditionen for tidens industri- og forsyningsbyggeri.

Gasværkssagen optog byen i nogle år før byggeriet blev realiseret. Selvfølgelig var det spørgsmålet om økonomi der fyldte mest, og dengang, som nu, skulle ethvert fremskridt bestå rentabilitetsprøven.

Roskilde Gasværk efter overtagelsen

Da man i 1856 første gang rejste sagen om et gasværk i Roskilde udtrykte borgmesteren ønsket om at et gasværk ville "... være af sand Interesse for Byen, såvel med Hensyn til Indvaanernes Bequemmelighed som dens Fremskriden i det Hele ..."

Det var først og fremmest lys det handlede om, lys i gaderne og i husene, og fra 1863 afløste 75 gaslamper i Roskildes gader 60 sydende tranlamper. De første mange år var belysningsgas nemlig stort set den eneste vare, der blev leveret fra gasværket.

Den tidlige historie

Gasværkets succes var fra begyndelsen uomtvistet. Allerede i 1867 måtte de første udvidelser gennemføres og det fortsatte frem til 1894, hvor værket blev totalt ombygget og stærkt udvidet i forbindelse med indførelsen af ny ovnteknologi.

I perioden fra 1863 frem til Første Verdenskrig blev gasproduktionen næsten 15-doblet. Men derefter betød en accelererende overgang fra gas til el, at værket stort set kunne holde trit med forbruget.

Først i slutningen af 1920'erne var det nødvendigt at overveje en udbygning af værket, som nu havde nået sin maksimale produktion og trængte til ny teknologi. I 1930 blev der i princippet bygget et nyt gasværk, hvor dog flere af de eksisterende bygninger indgik.

På det tidspunkt havde værket over 4000 brugere og et ledningsnet på 47 km. Udbygningen fortsatte helt frem til 1947, hvor gasværkets kapacitet nåede sit maksimum med ti retorter (ovne).

I 1966 blev produktionen omlagt fra kul til benzin (spaltegas), og samtidig blev en række bygninger nedrevet. Fra 1978 til 1986 skete gasleverancerne fra et butangasanlæg.

Nye planer

Allerede inden gasværket lukkede definitivt, var der fuld gang i debatten om stedets fremtid. Tidligt i 1987 indkaldte kommunen til debatmøde om de tilbageblevne huses fremtid, og der manglede ikke ideer: Veteranbilmuseum, center for genbrug, samlingssted for ældre, maritimt museum og glasworkshop var nogle af dem. Det afgørende problem for kommunen var imidlertid de med forslagene forbundne driftsomkostninger. Men mens mange snakkede om det problem, var der nogle få som handlede. Tre glaskunstnere, med Skak Snitker i spidsen, havde et godt tilbud: overlad nøglen til os, så indretter vi et arbejdende åbent glasværksted uden udgift for kommunen.

I efteråret flytter Glasgalleriet ind og snart efter lader et par andre kunstnere, tekstilkunstner Iben Brøndum og maleren Lars Rasmussen, sig inspirere af ideen – og de unikke lokaler.

Der er imidlertid et, skal det vise sig, næsten uoverstigeligt problem: forureningen, som ingen ønsker at påtage sig ansvaret for. Men efter flere års tovtrækkeri enes kommune og amt om en aftale, der dog først bliver endelig gennemført i forbindelse med Gasværkets restaurering flere år senere.

Del af større projekt

I samme periode er der så småt igangsat en debat om hele havneområdets fremtid. Byens rensningsanlæg og en mildest talt ustruktureret benyttelse af arealerne skjulte på effektiv måde stedets herlighedsværdi. I begyndelsen af 1990'erne havde byrådet, med borgmester Henrik Christiansen som drivende kraft, igangsat et

udredningsarbejde om havnefronten, som i 1993 resulterede i en helhedsplan for området.

Roskilde Gasværk efter overtagelsen

Kulturformidling blev hovedemnet for havnens fornyelse, med en udvidelse af Vikingeskibsmuseet som flagskibet – og med gasværket som et markant bygningskulturelt og kunstformidlende indslag.

På det tidspunkt havde Roskilde Museum allerede i nogen tid været involveret i udviklingen af Gasværket, og der blev nu taget initiativ til en egentlig projektbeskrivelse til forelæggelse for byrådet. Ideen tog sit naturlige udgangspunkt i kunstnernes tilstedeværelse og engagement i huset, og handlede om at tilbyde et istandsat gasværk til arbejdende kunstnerværksteder kombineret med anden kulturformidling i mere kommercielt tilsnit. Værkstederne skulle i et vist omfang være åbne.

Organisation

Konstruktionen indebar oprettelsen af en selvejende institution, Gasværket i Roskilde, med ansvarlig egenkapital og en økonomi som hviler i sig selv gennem kunstnernes og den kommercielle lejers betaling for bygningsdrift og vedligehold gennem en husleje.

Stedets øverste myndighed skulle være en bestyrelse, kaldet Gasværksrådet.

Projektet blev fremsendt til kommunen i februar 1995, og det lå i konstruktionen, at gasværket indtil det havde nået skelsår og alder ville være en del af Roskilde Museum. Museet havde tidligere – og senere – fungeret i lignende rugekassefunktion for forskellige initiativer i byen.

Gasværksrådet fungerede derfor i det første år som styregruppe med reference til museets ledelse.

Projektet blev positivt modtaget i byrådet, der ønskede Gasværket indarbejdet i det samlede og meget omfattende projekt for havnen. Medio 1995 indgik museet en rammeaftale med kommunen om at udvikle Gasværket til det beskrevne formål og som et delprojekt i det af bl.a. Feriefonden finansierede havneprojekt.

Det blev aftalt, at rammeaftalen skulle være udgiftsneutral for museet.

Gasværket fredes

På det tidspunkt var Gasværket blevet fredet. Sagen blev rejst af Foreningen til Gamle Bygningers bevaring i 1992. Kommunens holdning var positiv, til en vis grad baseret på det faktum, der var blevet konstateret nogle år før, nemlig at en råhusistandsættelse kun ville være en anelse dyrere end en nedrivning. Kommunen betingede dog, at den sidste tilbageværende gasbeholder skulle nedrives.

Fredningen blev gennemført i 1994.

Efter istandsættelsen

Istandsættelsen blev ikke uproblematisk, bl.a. p.g.a. forureningen. Men den blev gennemført med eksemplarisk dygtighed af arkitekt og håndværkere. Huset er på mange måder unikt med sit åbne værkstedsmiljø for kunstnere og kunsthåndværkere, med sit galleri og med sin evne til, med mellemrum, at springe uden for sine egne rammer med punktnedslag i byens liv.

Gasværket er et godt udtryk for Roskilde Kommunes kulturelle rummelighed og mod til at kaste fortøjningerne – en sand havnemetamorfose – og sejle ud, hvor man ikke plejer at færdes.

Efter åbningen i 1999/2000 blev Gasværket så at sig frisat af Roskilde Museum som det fuldt selv bærende projekt, der var analogt med den oprindelige tanke.

De første kunstnere udgør stadig drivakslen i husets fremdrift, men nu godt suppleret af nye folk – og et aldrig uengageret gasværksråd.

Roskilde Gasværk – et center for kunst og kunsthåndværk

Flemming Østergaard, arkitekt m.a.a.

Brugen af gas til belysning og til husholdning tog sin begyndelse i Odense i 1853, i 1857 fulgte København efter, kort tid herefter blev gasværket i Roskilde opført. Roskilde Gasværk blev opført i 1863. tegnet og projekteret af gasværkstekniker Johan Christian Georg Howitz (født 19.10.1827, død 08.10.1900), Howitz var med til at opføre 17 gasværker i Danmark. De fleste gasværker fra den tid var tegnet af gasværksteknikere, folk med forstand på produktion af gas, ikke nødvendigvis forstand på arkitektur, bygningernes funktion var udgangspunkt for udformningen.

Howitz' bygning på Roskilde havn var i sin arkitektur og materialevalg præget af den fremherskende industriarkitektur – solide murstensbygninger i gule mursten, med enkelte markante murdetaljer, tagmaterialet var tagpap.

Roskilde gasværk 1880

Allerede i 1890 blev gasværket udvidet med den nuværende hovedbygning mod Sankt Ibs vej, udvidelser og ombygninger fortsatte i årene frem til 1966, hvor kulgasproduktionen ophørte, herefter fortsatte gasproduktionen på et nyt spaltegasanlæg, hvor gassen blev produceret på basis af olie, dette anlæg var i funktion frem til 1986, herefter ophørte gasproduktion i Roskilde definitivt.

Spaltegasanlægget samt en hel del af bygningerne blev nedrevet – kun gasværkets hovedbygning samt 2 mindre bygninger og en gasbeholder blev bevaret. Gasværkets bygninger lå herefter ubenyttede hen, indtil 3 lokale kunsthåndværkere i årene omkring 1990 etablerede sig i nogle af bygningens lokaler – dette initiativ blev afgørende for gasværkets fremtid.

Roskilde havn

Havneområde ved foden af Sankt Jørgens Bjerg har gennem de sidste 40 år gennemgået en markant forvandling. Trafikken med kystfragtskibe, som lodsede cement og tømmer ophørte i slutningen af 50'erne – de mange fiskere, som boede i Strandgade og på Bjerget er stort set forsvundet, rensningsanlægget med lortebassinerne og gasværkets enorme kulbjerge er forsvundet. Sankt Jørgens Bjerg og havneområdet var beboet af fattigfolk, fiskere og håndværkere, i dag er området et af Roskildes mest attraktive boligområder med stokroser og bevarende lokalplan.

Antallet af lystbåde er vokset voldsomt i takt med større velstand og mere fritid, i 50'erne var der kun få lystsejlere, alle både lå for svaj ud for Strandgade, i slutningen af 60'erne blev der bygget en ny lystbadehavn, som senere er udvidet til sin nuværende størrelse.

Vikingeskibshallen med Skt. Jørgensbjerg Kirke i baggrunden til højre. Gasværket ligger til højre for museet, men skjult

Med bygningen af Vikingskibshallen i sidste halvdel af 60'erne blev der sat gang i en forvandling af området, men først med nedlæggelsen af gasværket og rensningsanlægget blev det muligt at gennemføre en samlet plan for havneområdet. Planerne for havneområdet faldt politisk på plads i årene 1991/92, lokalplanen for området blev vedtaget i 1994, samme år som gasværkets hovedbygninger blev fredet.

Gasværket efter nedrivningen af rensningsanlægget

Efter vedtagelse af lokalplanen blev der først udskrevet en arkitektkonkurrence om museumsøen, konkurrencen blev vundet af arkitektfirmaet Hou & Partnere – museumsøen blev indviet i juni 1997. Herefter fulgte arkitektkonkurrencen om et nyt vandrehjem og en ny administrationsbygning for vikingskibsmuseet - vindere blev arkitektfirmaet Vilhelm Lauridsen i samarbejde med arkitektfirmaet Johansen & Partnere – indvielsen fandt sted i marts 2000.

Roskilde Gasværk blev indviet kort tid efter. Gasværket var nu blevet et center for kunst og kunsthåndværk, med glaspusteri, tekstilværksted og et atelier for en kunstmaler samt et stort galleri, herudover var der plads til yderligere to værksteder, som senere er blevet til et keramisk værksted og et glasstøberi. Bygningen rummer herudover toiletter og et mindre møderum

Havneområdets forvandling til et aktivt turistområde af international klasse var hermed realiseret.

Bevaring eller nedrivning

Ældre industriallæg ligger attraktivt - ved havneanlæg eller bynært, områder som ønskes bebygget med nyt og som i kraft af den attraktive beliggenhed har stor økonomisk interesse.

De ældre industriallæg kan være svære eller næsten umulige at genanvende til nye funktioner, det kan skyldes dårlig eller mangelfuld vedligeholdelse, store og uoverskuelige udgifter til forureningsbekæmpelse, nye og skærpede krav til tilgængelighed for handikappede m.m. Alt i alt forhold som besværliggør genanvendelsen og giver uoverskuelige økonomisk konsekvenser, så hellere nedrive og bygge nyt vil mange tænke og ikke nok med det også beslutte, (med mindre man ligefrem er tvunget til at bevare bygningen/anlægget).

Markante bygninger er derfor nedrevet, en ikke uvæsentlig historie om bygningskulturen og industrisamfundet er dermed forsvundet.

Interessen for bevaring er vokset i takt med at nedrivningen er fortsat, arkitekter og museumsfolk, myndigheder og den brede offentlighed i almindelighed har bagefter ofte fortrudt.

Der kan være mange gode grunde til at bevare, dels har disse bygninger en historie at fortælle og dels repræsenterer de trods alt en værdi/ressource, som alt andet lige går til spilde ved en nedrivning. Når dette er sagt er det naturligvis ikke alle ældre industribygninger, der er værd at bevare, en nøje vurdering af bygningernes arkitektoniske og historiske betydning bør naturligvis ligge til grund for beslutningen.

Bevaring af ikke fredede bygninger/anlæg, men henblik på en genanvendelse til nye funktioner er alt andet lige lettere at gennemføre end en genanvendelse af bygninger/anlæg som er fredet.

En fredning vil givet medføre visse begrænsninger i anvendelsen/nyindretningen og dermed mindske interessen fra såvel offentlige som private investorer.

En fredning kan være nødvendig, og skal derfor også benyttes, men i mange tilfælde vil en bevarende lokalplan være tilstrækkelig.

I den bevarende lokalplan kan der indføres bestemmelser om hvordan nybygninger og ændringer skal foretages, således at bygningens arkitektoniske og historiske værdi ikke forsvinder, men måske oven i købet få nye tilføjelser som forstærker og underbygger arkitekturen og historien, resultatet afhænger af bygherrens og arkitektens talent.

Roskilde gasværk

Roskilde gasværks hovedbygning med om- og udbygninger blev fredet i 1994 med den begrundelse, at gasværksbygningen repræsenterer danske gasværkers historie gennem 100 år og fremstår med sin hovedbygning som et interessant arkitektonisk udtryk med en funktionalistisk hovedform og facader bearbejdet under hensyntagen til den oprindelige historicistiske bygning.

Fredningen var sket på initiativ af de 3 kunsthåndværkere som med godkendelse havde "besat" gasværket, Roskilde Museum og Roskilde Kommune.

Roskilde Gasværk efter reovering

Fredningen omfattede som sagt hovedbygningen samt sidebygningen. Sidebygningen er ud fra en arkitektonisk synsvinkel af tvivlsom kvalitet, de 2 fritliggende baghuse blev ikke fredet.

Fredningen betød at ændringer og nyindretning af enhver slags skulle godkendes af fredningsmyndigheden.

Meget tidligt i planlægningsfasen blev der fra såvel Roskilde Kommune som fra arkitekt taget kontakt til fredningsmyndighederne for herigennem at få fastlagt de muligheder og begrænsninger, som fredningen gav.

Det var byggeudvalgets og min intention at så meget som muligt skulle bevares, kun nødvendige nyindretninger så som toiletter, trappe o.l. skulle tilføjes og at disse skulle indbygges i en stil som var afstemt efter husets karakter.

Af væsentlige tilføjelser til husets udvendige overflader var indbygning af et stort atelierovenlys, ny taglanterne og enkelte nye vinduer og yderdøre, samt den udvendige isolering af tagfladerne.

Der var altså ikke tale om meget omfattende ændringer, den eksisterende bygning var oplagt til formålet, hvilket naturligvis havde betydning for det konstruktive samarbejde mellem fredningsmyndighed, bygherre og arkitekt.

Planerne for nyindretningen skulle herudover koordineres med krav stillet af brandmyndighederne til flugtvejs- og redningsåbninger og af bygningsmyndighederne til bl.a. isolering.

Det skal her nævnes, at bygningsmyndigheden frafaldt de oprindelige krav til en efterisolering af facader, primært fordi en efterisolering ville ændre kraftigt på rummenes nuværende karakter. Derimod fastholdt man kravet om en efterisolering af tagfladerne – på hovedbygningen blev dette gjort som en udvendig isolering, primært for at bevare den markante synlige indvendige tagkonstruktion. Dette afstedkom til gengæld problemer med afslutningerne ved tagfod og ved gavle. Efter aftale og efter diverse prøveoplægninger blev man enige med fredningsmyndighederne om at tilskære isoleringen således, at tagfod og gavludformning kunne bevares.

Brandmyndighedernes krav til flugtveje og redningsåbninger blev delvist løst i forbindelse med planlægningen, idet der var planlagt nye udvendige trapper og nye muråbninger, som gav mulighed for flugt gennem sideliggende lokaler, men alle krav kunne ikke opfyldes, hvilket for enkelte lokalers vedkommende har bevirket begrænsninger i brugen. Som en slags kompensation for ikke optimale redningsforhold blev der efter aftale etableret et ABA anlæg med intern varslings.

Forurening

Ældre Industrieanlæg og forurening af jord og bygninger hænger sammen, specielt hvis anlægget har været anvendt til produktion, pakhuse og lignende er som regel mindre eller slet ikke forurenede.

Er bygningsanlægget forurenede kan det betyde, at der kan ske indskrænkninger i anvendelsen og/eller at bygninger og omgivende jord skal oprensnes før anlægget kan ibrugtages igen.

En oprensning kan være meget økonomisk belastende, og i sidste ende være medvirkende til, at en bevaring må opgives.

Det er vigtigt i forbindelse med planlægningen af genanvendelse af industrieanlæg at dette forhold ikke undervurderes og at der tidligt tages de nødvendige initiativer.

Roskilde gasværk

Roskilde gasværk må have været en farlig arbejdsplads. Store dele af de omgivende arealer og bygninger blev efter nedlæggelse af gasproduktionen kategoriseret som et affaldsdepot., området og bygninger var forbudt område i mange år. I 1992 søgte Roskilde Kommune amtet om frigivelse af bygningerne til værksteder for kunsthåndværkere. På nær enkelte af de sekundære bygninger blev det til et afslag, givet på baggrund af konkrete målinger og prøvetagninger som dokumenterede forureningens karakter og omfang.

Roskilde kommune stod nu med et fredet hus, som ikke kunne anvendes til noget som helst.

Trods dette blev ideen om et kunsthåndværkerhus ikke opgivet. Gasværket som et åbent kunsthåndværkerhus, med udstillinger, salg og demonstration af kunsthåndværk passede fint ind i planerne for havneområdet.

I 1996 ansøgte Roskilde Kommune igen amtet om frigivelse af bygningerne, denne gang på baggrund af en konkret handlingsplan og en dertilhørende økonomisk bevilling. Amtets frigivelse blev betinget af en ikke nærmere defineret oprensning med en efterfølgende kontrolmåling. De nærmere vilkår blev herefter defineret ved en lang række møder mellem Roskilde Amt, Embedslægeinstitutionen, Arbejdstilsynet, Roskilde Kommunes miljøafdeling og Roskilde Kommunens arkitektafdeling, som koordinator og projekterende blev ingeniørfirmaet COWI tilknyttet.

Gasværksbygningerne skulle renses fuldstændigt. Det betød, at det gamle produktionsapparat skulle brydes ned, tjærebeholdere fjernes og tjæren og nedbrudte dele skulle afleveres til Kommunekemi. Vægge skulle spules og vandet skulle opsamles og kontrolleres inden bortkørsel, fliseoverflader blev sandblæst også det brugte sand blev kørt til Kommunekemi.

Bygningerne skulle drænes ved et såkaldt afværgedræn, drænvandet skulle/skal opsamles og kontrolleres inden udledning til rensningsanlæg.

Under og efter oprensningsarbejdet blev der foretaget en række målinger for til stadighed at kunne konstatere forureningens omfang og effekten af oprensningen.

Oprensningen af gasværket blev igangsat i august 1997 og arbejdet var fuldført i januar 1998, herefter blev foretaget de afsluttende målinger. Roskilde amt frigav bygninger i juni måned samme år, herefter kunne den egentlige projektering og nyindretning igangsættes.

Øverste etage med åbent tagværk og lanterne

Planlægning og økonomi

Rigtig god tid til planlægning, rigtig god tid til projektering og rigtig god tid til udførelse er vigtig. Herudover er det vigtigt at såvel beslutningstagere, brugere og projekterende er fleksible og aktive i hele processen og endelig, men ikke mindst skal ambitioner og økonomi hænge sammen og gerne fra starten af. Det er samtidig en nødvendighed, at der i budgettet er afsat forholdsvis store beløb af til uforudsete udgifter.

Byggesagen blev overordnet varetaget af et kommunalt nedsat byggeudvalg med borgmesteren som formand, herudover var udvalget sammensat af byrådsmedlemmer, embedsmænd fra teknisk forvaltning og kulturforvaltning, repræsentanter for kunsthåndværkerne, Roskilde Museum samt undertegnede.

Ombygningen og nyindretningen af Roskilde Gasværk var budgetteret til 8.5 millioner eksklusiv moms, det endelige byggeregnskab kom op på en samlet anlægssum på 8.95 millioner eksklusiv moms, altså en overskridelse på 450.000,- kr.

Oprensning og nedbrydning af forurenede bygningsdele slugte 4.0 millioner af budgettet. Istandsættelsen og nyindretningen kostede altså 4.95 millioner, fordelt på de ca 1100 m² giver det en m² pris på 4.500 kr eksklusiv moms.

Ny etageadskillelse og trappe

Istandsæt originalt vindue og murværk

Ombygningen og istandsættelsen omfattede i hovedtræk følgende arbejder:

- Nye El installationer udført i store træk som synlige installationer
- Ny varmeinstallation
- Ny vandinstallation
- Ny indvendige spildevandsinstallationer
- ABA-anlæg
- Nye toiletter og badefaciliteter
- Nye etagedæk i tårnbygning
- Ny gulvbelægninger i sidefløj, 1.sal
- Nyt etagedæk i glaspusteri

- Diverse murgennembrydninger og nye skillevægge
- Diverse murreparationer, bl.a. forstærkning af tårn med indmurede
- Ny tagbelægning inklusiv isolering
- Nye tagrender og nedløb
- Nye udvendige og indvendige trapper
- Nye indvendige forsatsruder i galleri og tårn
- Enkelte nye yderdøre og vinduer
- Nye indvendige døre
- Malerbehandlingen omfattede samtlige indvendige overflader, samt vinduer og døre indvendigt og udvendigt.
- Af væsentlige bevarede bygningsdele skal nævnes:
- Flisebelægninger i galleri
- Vægfliser i glaspusteri
- Vinduer
- Facader (facader blev ikke afrenset)

Arbejdet blev udbudt i fagentrepriser, (det skal dog nævnes at væsentlige nedrivningsarbejder i selve byggefasen blev udført af et kommunalt beskæftigelseshold)

Projektering, fagtilsyn og byggeledelse blev varetaget af Arkitektfirmaet Johansen & Partnere og ingeniørfirmaet COWI.

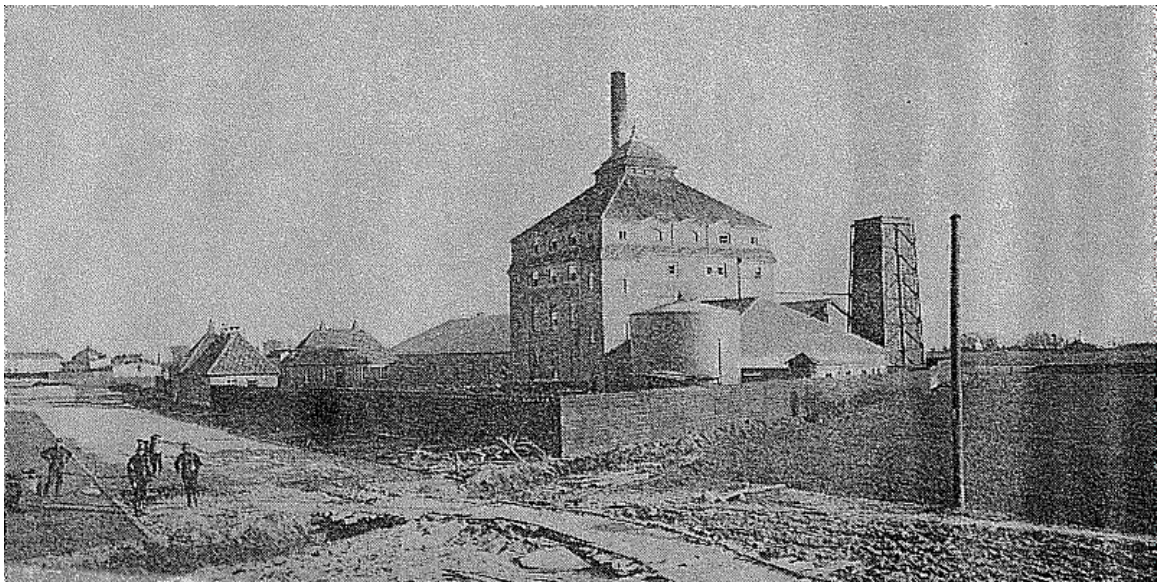
Sukkertoppen, kulturhistorien og genanvendelsen

Inger Wiene, Københavns Bymuseum

Da jeg fik opfordringen til at kommentere og diskutere Sukkertoppen, vidste jeg stort set ikke noget om den. Sukkertoppen er nemlig restaureret før min tid som museumsinspektør på Københavns Bymuseum. Bymuseet har altså på intet tidspunkt været involveret i restaureringsforløbet. Det er måske i denne forbindelse en fordel, idet jeg så har kunnet se på sagen med friske øjne og undersøge den næsten 100-årige historie uden at være forudindtaget – næsten.

Og netop denne historie er man jo nødt til at kende til, hvis man skal kunne svare på spørgsmålet, om hvorvidt der stadig kan aflæses historie i anlægget. Først søgte jeg oplysninger på nettet. Her fandt jeg rosende omtale af Sukkertoppens restaurering i "Nyt liv i gamle huse - den vil jeg senere vende tilbage til. Også rosende omtale blev det til, da Sukkertoppen blev præmieret af Københavns Kommune i 1993.

Her er det måske på sin plads at tilføje, at selvom der egentlig ikke kun er tale om en bygning ved navn Sukkertoppen – men derimod et helt industrianlæg, oprindeligt kaldet Københavns Sukkerraffinaderi, omtaler de fleste kun den store hovedbygning. Også i Valby bydelsatlas, har den alene har fået høj bevaringsværdi, hvorimod alle de andre bygninger på raffinaderiet slet ikke er vurderet. Så var jeg i arkiverne for at finde andre oplysninger – især om tiden før restaureringen. Derudover har jeg et interview med viceværtten på Sukkertoppen gennem 20 år.

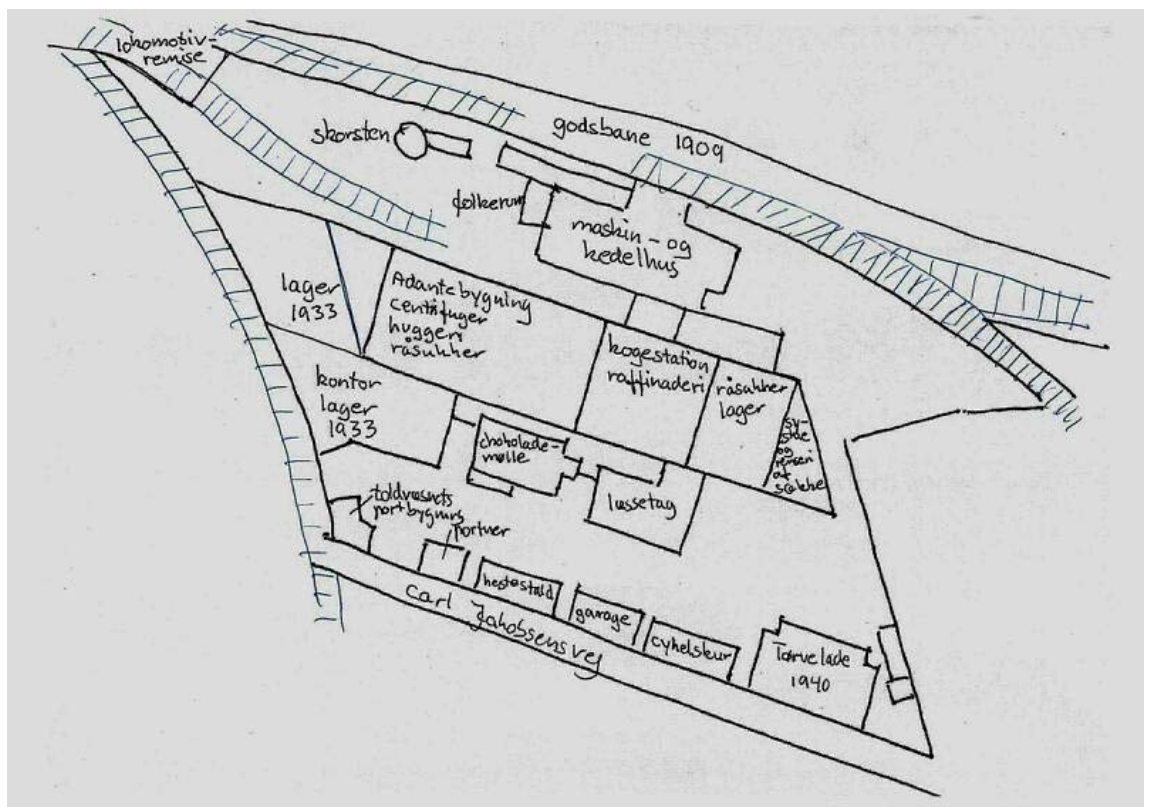
Sukkerraffinaderiet kort efter opførelsen

Ud fra disse oplysninger kan jeg kort fortælle om sukkerraffinaderiet:

I 1901 blev områder, der lå rundt om København, indlemmet i Københavns Kommune. Det omfattede Sundbyerne, Brønshøj, Vanløse og også Valby. Det skyldtes blandt andet, at områderne indenfor den daværende kommunegrænse var

blevet fuldt udbyggede. I samme periode overvejedes det også så småt, om det var hensigtsmæssigt, at større industrier var beliggende midt i beboede områder, og tanken om industrikvarterer opstod. I 1907 blev der anlagt en godsbane rundt om Valby - langs Carl Jacobsens vej. I området ved Gl. Køge Landevej, Carl Jacobsens vej og ved godsbanen blev der hurtigt anlagt flere fabrikker (Lundbeck i 1907, Henkel i 1918 og de danske cikoriefabrikker i 1910). Sukkertoppen blev bygget i dette nye industrikvarter i 1913.

Ud fra oplysninger i arkiverne har jeg stykket denne tegning sammen af anlægget og de funktioner, der var i de enkelte bygninger omkring 1960:

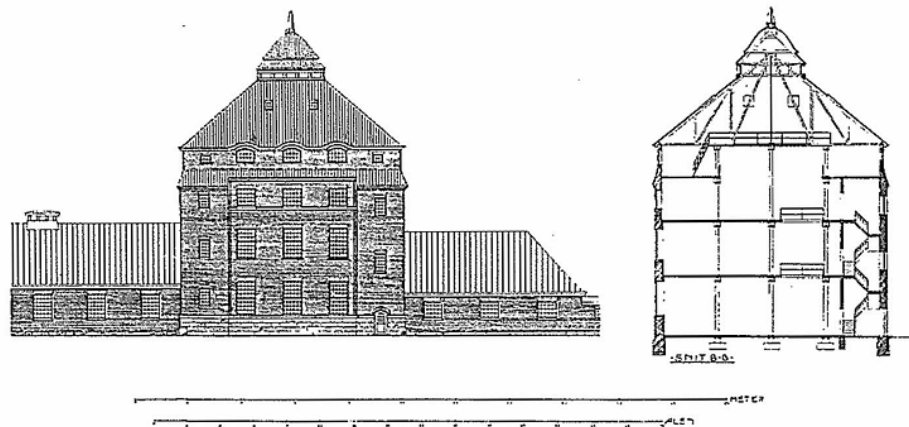
Tegning over anlæg med funktioner omkring 1960

Et sådan overblik over funktionerne i de enkelte bygninger siger noget om, hvordan man raffinerer sukker. Råvarer, som i denne forbindelse blandt andet er råsukker fra Falster, kommer ad godsbanen til de private godsbanesidespor. Til det brug har aktieselskabet "Rangerstationen" i Valby anlagt flere sidespor. Aktier i det selskab har de fabrikker i området, der gør brug af de fælles private spor og vogne og lokomotiver.

Jernbanetransport af råvarer

Råsukkeret køres ind på tipvogne helt ind til raffinaderiet og op med en hejs til første sal, hvor der også var spor til tipvognene. Inde i raffinaderiet skal rå sukkeret vaskes, centrifugeres og omkrystalliseres i flere omgange. Sukkeret skal så tørres og det, der skal være til sukkerknalder, presses og hugges.

Tegning af Sukkertoppen i tværsnit

Selve Sukkertoppen er raffinaderiet - også kaldet kogestationen. Hvis vi ser på Sukkertoppen i tværsnit kan man forstå, at den er bygget til netop raffineringsprocessen. I denne bygning har man skilt vand, sukker og melasse fra

hinanden. Det er gjort ved brug af tørretromler, sigter, vacuumkogere og kondensatorer – alt i alt en rimelig ”fugtig” proces. Lodret gennem øverste del af bygningen har der oprindeligt været en bred gennemgående skakt både til lys og udluftning af fugt.

Fotos af øverste rum før restaurering

Øverste etage var – også sidst i 80erne - et kæmpe stort rum med en slags balkon rundt halvvejs oppe. Allerøverst var en stor udluftningslanterne med skråtstillede lameller.

Maskin- og kedelhus med tilhørende skorsten

Til raffineringen kræves store mængder varme og kraft. Denne energiproduktion foregår naturligvis i den tilhørende maskin- og kedelhus med tilhørende skorsten.

Denne kraftproduktion får også bragt råvarer direkte til døren ad banen. Når sukkeret så var færdigt, blev det først hældt i sække (som for øvrigt blev syet og rensset på stedet) læsset på lastbiler og kørt ud af porten - forbi portner og Statens toldbygning, hvor man formodentlig noterede afgifterne på sukkeret.

Dette var lidt om sukkerraffinering, men umiddelbart kan jeg se, at mange flere historier end lige netop produktion af sukker kan anes, når man ser på bygningernes funktioner: Statens toldbygning, reproduktions bygninger til arbejdere, portnerbolig, jernbanesporet m.m.

Anlægget er fuld af historier – det er bare et spørgsmål om at vælge. Hvis man vælger, at industrianlægget skal fortælle kulturhistorie (og jeg mener HVIS, for det er jo ikke nogen selvfølge) må man anlægge en kulturhistorisk vinkel på det.

Anlægget set fra Carl Jacobsens Vej med portner og toldbygning

Jeg har ovenfor groft skitseret anlæggets funktioner. Det er naturligvis altid en vigtig del af en kulturhistorisk beskrivelse. Men da en bygning eller et anlæg ikke opstår eller eksisterer i et tomrum – det opstår og eksisterer med andre ord ikke uafhængigt af tid og rum - kan næste skridt være at se på situationen, anlægget blev skabt i. Det er ikke kun een funktion eller een ide, der fører til, at en form – et anlæg - bliver skabt. Det er altid et sammenfald af **mange ideer** eller dagsordener, der eksisterer på samme tid, der **tilsammen giver formen**.

Ideer om arkitektur, produktion, planlægning o.s.v. bærer præg af idealer og holdninger, som eksisterer i en tid, som pålægger ideerne mange forskellige forudsætninger. Disse ideer kan tilsammen ses i den form, de afføder. Nemlig det

oprindelig industrimiljø: Københavns Sukkerraffinaderi, som det blev bygget i 1913 – den oprindelige form.

Så kan man udpege en af ideer, man har størst interesse for og fokusere på den. Oftest, når der er tale om bevaring af bygninger, er interessen omkring arkitekturen. Men det betyder ikke, at der ikke er andre ideer med anlægget, eller at de ikke kan fortælles. Med udgangspunkt i anlæggets oprindelige form, kunne fortælles historier om: byplanlægning, arbejdervilkår, statsintervention, infrastruktur og ikke mindst sukkerraffinering – og ja også arkitektur.

Ligesom en bygning ikke opstår i et idemæssigt tomrum, opstår den heller ikke i et fysisk tomrum

Derfor må man også se på delen – bygningen, som **en del af en helhed** – hele anlægget, nemlig den funktionelle helhed, der skal til, for at man kan tale om f.eks. produktion af sukker. Hvis man vil sige noget om byplanlægning, Valby eller Valby industri kvarter eller om Københavns industrialisering, må denne helhed udvides. Det er ikke nemt at bestemme sig for, hvor man sætter grænsen for helheden, det vil altid afhænge af, hvad man vil fortælle. For øvrigt vil sådan en grænse aldrig være tæt, og der vil altid være åbne ”huller” – eller overgange, som peger ud af mod verden uden for. Også fysiske spor f.eks. jernbanespor viser dette.

Ingen helhed eksisterer som sagt i et tomrum. Et anlæg eksisterer heller ikke i en tidslomme. Det **eksisterer altid over tid**. Der er altså en meget vigtig pointe i at se på betegnelserne ”det oprindelige” og ”udviklingen” eller det jeg foretrækker at kalde processen – med andre ord det, der sker med tiden. Forskellige tider stiller forskellige krav – også til produktionen - som så må ændre sig i forhold til blandt andet myndighedskrav og ny teknologi samt byplanlægning, statsintervention, økonomi etc. Meget af den tilpasning en virksomhed gennemgår, kan man aflæse i de fysiske anlæg. Af den grund er det - set med kulturhistoriske øjne - ikke kun interessant at kunne se det oprindelige, men netop de senere tilkomne lag fortæller gode historier, om hvad der skete efter det år, anlægget blev skabt første gang. Det forekommer ofte, at man betragter bevaringsværdien som højest, hvis et anlæg er oprindeligt: enten at det står uberørt, som da det blev bygget, eller at det kan bringes tilbage som det var oprindeligt. Men med ”tiden” in mente skal man ikke, som det ofte sker, skrælle alle senere tilkomne tilbygninger og anlæg væk – så fjerner man i hvert fald muligheden for at se, at der sker ting over tid.

Hvad skete der så videre med Sukkertoppen?

Jo, i 1953 opkøbtes sukkerraffinaderiet af sukkerfabrikken Nykøbing. I 1963 stoppede man med at raffinere og maskiner med mere blev flyttet til fabrikken i Nykøbing og kun salg og distribution af sukker forblev i Valby indtil sidst i 70erne. Siden er anlægget blevet lejet ud til mange forskelligartede virksomheder: kartoffelskrælning, lager for Tupperware, UFF genbrugslager og som øverum for Gnags.

I slutningen af firserne blev nogle borgere opmærksomme på Sukkertoppen og dens forfald. Man påpegede, at den markante bygning med sukkertoppen på toppen var

bevaringsværdig arkitektur. Man fik overbevist Københavns Kommunes planafdeling om, at det var rigtigt.

Der blev lavet en lokalplanforslag, hvori Sukkertoppen er benævnt som bevaringsværdig – og altså ikke måtte rives ned. I 1989 vedtages en plan dækkende industriområdet.

Heri står bl.a. at formålet med planen er:

”at tilstræbe, at en ny bebyggelse indpasses i omgivelserne.....” og ” at sikre bevaring af en række bygninger i lokalplanområdet, idet disse bygningers arkitektoniske karakter findes at være i fin overensstemmelse med industrimiljøet omkring Carl Jacobsens Vej...”

Det er arkitekter, der laver lokalplaner. Der er derfor ikke noget mærkeligt i, at det også her er bygningernes arkitektoniske karakter, der betragtes som argument for bevaringsværdighed. Det er også arkitekter, der står for restaureringen af vores bevaringsværdige bygninger. Det er der jo sådan set heller ikke noget mærkeligt i.

Arkitekters fokus er ofte især på den **oprindelige bygning**, som den var tænkt af den arkitekt, der oprindeligt har tegnet bygningen. Og på de arkitektoniske virkemidler og udtryk, som denne arkitekt har brugt.

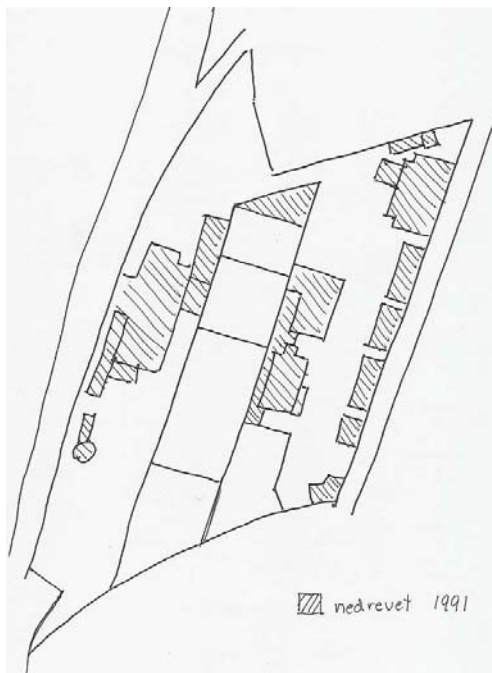
I bogen ”Nyt liv i gamle huse” – udgivet af Skov og naturstyrelsen i 2001 – er der en artikel skrevet af Tom Petersen. Den hedder: ”Københavns Sukkerraffinaderi i Valby - Genbrug af et stort industrialanlæg”. Tom Petersen er direktør for Chr. Isleff & Co. A/S, der havde specialiseret sig i renovering af gamle bygninger. Han beskriver sukkerraffinaderiet sådan:

”Sukkerraffinaderiet er opført i røde håndstrøgne sten på granitsokler med enkelte imiterede sandstenspartier som bånd og vinduesoverligger. Tagene er dækket med røde vingeteglsten, der ligeledes er lagt som en frise under tårnets øverste vinduer. Selve lanternen er dækket med bæverhalesten og herover knejser en forgyldt kobbersukkertop.” Dette citat er for øvrigt ordret arkitekt Wittmaacks egen beskrivelse af raffinaderiet fra Arkitekten i 1914.

Tom Petersen beskriver også, hvad man har tænkt at gøre med raffinaderiet: ”Ideen var at genbruge mest muligt af de eksisterende murstensbygninger og ikke mindst det karakteristiske tårn samt at supplere med nybyggeri i samme materialer og dimensioner.”

Han nævner at dele af anlægget var problematiske: ”Selvom bygningerne generelt var sunde, var en stor del af det oprindelige anlæg skjult bag mange betontilbygninger til siloer og teknikrum.” Det viser klart, at det er ”det oprindelige” og bygningens materiale og arkitektur, der er interessant.

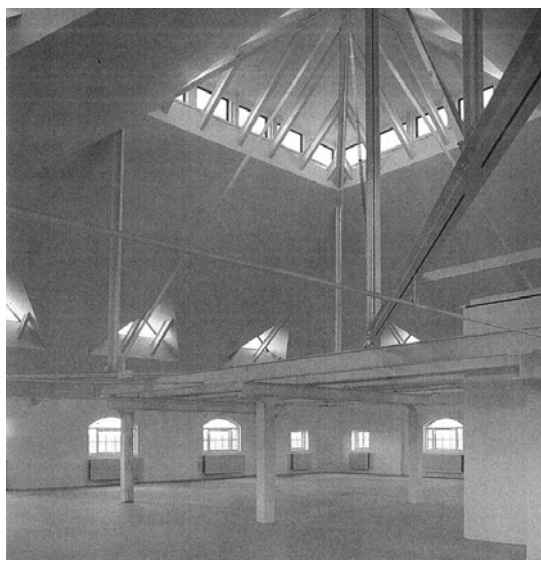
Alle senere tilkomne lag blev ”skrællet af” og her er hvad man endte med at lade stå:

Tegning af nedrevne bygninger

Han slutter med: "Med dette om- og nybyggeri er et væsentligt element i den bygningskultur, som de gamle industribygninger repræsenterer, blevet bevaret. De store dimensioner på konstruktioner og de store rumhøjder giver en særlig kvalitet sammen med gamle granitsokler, støbejernsvinduer og mursten." I mine øjne har Tom Petersen helt ret i, at det er et væsentligt element i en bygningskultur, der er blevet bevaret.

Tilbage til Sukkertoppen i start en af goerne. Efter Christian Isagers aflevering af den restaurerede Sukkertop faldt der som nævnt mange rosende ord. Mange arkitekter udtalt deres glæde ved bla. det øverste rum i raffinaderbygningen, hvor netop den store rumslige fornemmelse stadig kunne opleves.

Billede af øverste rum i start goerne

Ganske vist er der indsat et ekstra dæk over de firkantede vinduer, således at det store raffineringsrum er blevet væsentligt mindre højloftet, men dog man har da en stor rumslig fornemmelse og man kan fornemme at toppen har en funktion.

Foto af øverste rum med mødelokale

Denne rumslige fornemmelse mister dog noget efter placeringen af mødelokalet oppe under loftet – men man kan dog stadig ane rummets størrelse.

Men selv en vel fortalt arkitekturhistorie for ikke altid lov at stå. Med fare for at Christian bliver lidt ked af det, vil jeg vise et par billeder af, hvad der møder en i dag i Sukkertoppens indre. Det er indmad, der er lavet efter at AMU overtog bygningen, så det er ikke noget man kan laste Christian Isager for.

Nye fotos af det indre af Sukkertoppen

Bygningerne skal jo kunne bruges til nye formål. Og til det nye formål har man altså set sig nødsaget til at bygge små kontorbure inde i det ellers så roste store rum, og lofterne er blevet forsænkede. I mine øjne kan man nu ikke fornemme noget som helst stort rum. Der er tilsyneladende heller ikke så mange, der synes, at det er et eftertragtellesværdigt sted at være, for næsten det hele var tomt. Det er også den slags ting der sker – med tiden – og som sådan vel også en historie, der kunne fortælles, hvis man altså ville.

Hvis man havde valgt at lade Københavns Sukkerraffinaderi fortælle kulturhistorier, kunne man have beholdt de af bygningerne, der med deres funktioner fortæller det, man gerne vil fortælle om. Men kulturhistorien skal formidles – den fortæller ikke sig selv. At forvente, at bygningerne bare står og i sig selv fortæller historien, ville svare til, at vi på museerne bare åbnede op for vores magasiner, og lod publikum selv om at danne sig et billede af historien ved blot at se på ophobningen af genstande.

Kontorbure i Sukkertoppen

Hvis Københavns Sukkerraffinaderis bygninger var blevet bevaret, ville man alligevel skulle formidle historien yderligere. Det kan dog gøres med meget enkle midler. Man kunne sætte skilte med angivelse af bygningernes funktion.

Bygningen til sækkesyning og rensning fortæller om emballage, der produceres på stedet. Portnerboligen ved indkørslen fortæller om overvågning af ud- og indførsel.

Kogestation, råsukkerlager og huggeri fortæller om produktionen.

Maskin- og kedelhus og ikke mindst den høje skorsten fortæller om produktion af energi.

Tørveladen fortæller om mangelsituation under 2. verdenskrig.

Folkerummet fortæller om arbejdernes vilkår.

Toldvæsnetts portbygning fortæller om statsintervention.

Og så videre.

Derudover kunne man med stor gevinst udpege små men tydeligt fortællende spor, der gør, at man kan stille spørgsmål og resonere. Jernbanesporene ud og ind ad området fortæller, at der er en verden udenfor, som denne produktion hænger sammen med – at den ikke er en lukket selvkørende enhed. Det behøver ikke yderligere forklaring. Heller ikke læsseramper, hejseværk o.s.v behøver yderligere formidling. Hvis man af økonomiske, arkitektoniske eller andre gode grunde, har været nød til at rive de nævnte funktionsbygninger ned, så kunne man alligevel have fortalt meget gennem bevaring af de små spor.

Disse elementer er væk nu. Og tilbage står en flot gammel bygning suppleret med nye bygninger, der passer i stil og materiale. Som sådan kan den som nævnt fortælle arkitekturhistorie. Men ikke historien om industri eller sukkerproduktion – og det er i mine øjne også i orden – blot man fra starten af har gjort sig klart, at der er historier, der er blevet valgt fra. Der er dog en lille historie tilbage. Det er historien om goernes opfattelse af, hvad der er bevaringsværdigt og hvad ikke. Men det er er en helt anden historie.

”Sukkertoppen” – Københavns Sukkerraffinaderi i Valby

Kristian Isager Arkitekt m.a.a.

Jeg havde hørt og læst om det før, men aldrig set det. Sukkerraffinaderiet ”Sukkertoppen” på Carl Jacobsensvej i Valby.

Ikke før den dag i 1990 hvor jeg på baggrund af en invitation fra direktør Tom Petersen i entreprenørselskabet Chr. Islef & Co. og hans medarbejdere for første gang svingede ind ad den noget mistrøstige port.

Anlægget havde stået tomt og – næsten – ubrugt i mere end et tiår. Nedrivningstruslen var lige om hjørnet.

Sukkerraffinaderiet set fra Carl Jacobsens Vej før reoveringen

Tidsbilledet var, at Valby-journalisten Peter Olesen et par år i forvejen havde påbegyndt sit felttog, dels mod de omfattende nedrivninger i Valby, dels mod den almindelige vandalisme og kortsyn overfor sikring af kulturverdierne – ofte de mere ”skæve” kulturverdier i vores byer. I København var Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse med formanden Bonnie Mürsch en kraftig medspiller i koret.

Genbygningen havde, indtil kort tid i forvejen, været den berømte Richs-bygning med tårnet. I dag er varemærket Richs ikke noget der siger den opvoksende og fremstormende ungdom ret meget, men engang – og vel med sin storhedstid under krigen 1940-45 – var navnet Richs – kaffeerstatningsproduktet - et af Danmarks hårdtslående *brands*. Bygningen med tårnet på Carl Jacobsensvej var synonym med varemærket.

Et af Danmarkshistoriens første, arkitektonisk ambitiøse industrikvarterer var under hovedløs nedrivning og ødelæggelse og blev blot erstattet af tidens mest kedsommelige kontorhusbyggerier. Respekten for hvad der var opført blot en eller to generationer før kunne ligge på et meget lille sted. Det var de døve og blinde, der regerede.

Tidsbilledet var også et København, der endnu ikke var kommet ud af mange års stilstand og krise. Byen bar præg af alt for mange nedrivninger – nedrivninger der ofte blev fulgt op af endnu mere lige gyldigt nybyggeri end det der netop var revet ned - et enkelt blik på Toftegaards Plads et godt stenkast fra Carl Jacobsensvej kan hurtigt bekræfte dette synspunkt.

Dette folkelige signal havde Chr. Islef & Co. opfanget. Ønsket var klart at forene tanken om en sikring af kulturværdierne med en rent forretningsmæssig betragtning på det gamle sukkerraffinaderis tilbageværende bygningsmasse.

Pinligt for mig er det selvsagt, at jeg – på trods af tæt tilknytning til København med Kunstakademiets Arkitektskole som uddannelsesmæssig basis – aldrig tidligere havde sat mine ben i Valbys Industriområde omkring Carl Jacobsensvej og Ottiliavej. Den dag i 1990 var mit første besøg i området – og hvilket område!

På tegnestuen havde vi få år i forvejen afsluttet ombygningen af Brandts Klædefabrik i Odense - var i gang med afleveringsforretningen for TV2/Danmark på Kvægtorvet ligeledes i Odense - så opgavetilgangen og karakteren af opgaven var ikke ny, da jeg svingede ind gennem porten.

Men den var anderledes – markant anderledes.

Hvor de to føromtalte anlæg indtil kort før ombygningsfasen var i brug til deres oprindelige formål, så havde sukkerraffinaderiet som sagt stået tomt og ubrugt i årevis, da jeg svingede ind gennem porten. Det gjorde det ikke mindre charmerende.

Forfaldet var fremskredent.

De døde duer lå i en halv meters tykkelse på de øverste betondæk. De levende flaksede ud gennem de ituslåede ruder.

I stueetagen holdt et kartoffelskrælleri til. Jeg erindrer endnu den lidt sure lugt af let gærede kartoffelskræller og vand. Jysk Kartoffelskrælleri. De skrællede kartofler i tonsvis til københavnerne og skulle åbenbart hedde noget sådant for at tilfredsstille de samme københavnerne.

Sukkerraffinaderiet i forfaldsperioden, udlejet til forskellige virksomheder

Oppe i etagerne var den eneste aktivitet Tvind-skolernes UFF, der holdt åbent genbrugsmarked i lokalerne. Store, rå, solide og højloftede lokaler med en egen indre skønhed.

Alt bar præg af omfattende slid, men kun et slid, der efterlod bygningerne med en egen, meget smuk forfaldsæstetisk atmosfære.

Ethvert indvendigt spor af tidligere tiders produktionsgange i sukkerraffinaderiet var definitivt borte. Ikke så meget som skyggen af en lille maskine var der tilbage – kun de store, rå, smukke og tomme rum.

Tagene var nødtørftigt repareret. Det arkitektoniske clou – selve sukkertop-bygningen – var belagt med en bølget grå asfaltpapbelægning på stålspær. Øverste del i den pagodeagtige tagbelægning bar stadig sin oprindelige tagbelægning, røde bæverhaletegl. Øverst tronede selve sukkertoppen – udført i træ og belagt med kobber.

Bygningens indre før reovering

Bagsiden af Sukkerraffinaderiet, mens der endnu blev transporteret pr. jernbane

Sukkerraffinaderiet på Carl Jacobsensvej blev opført i 1913-14. Arkitekten var Arthur Wittmaack (1878-1965). En djærv og foretagsom københavnerarkitekt som sammen med Vilhelm Hvalsøe forestod en lang række kendte og mindre kendte

københavneryggerier. Mest kendt er formodentlig landbrugets bygning, Axelborg fra 1920, på Vesterbrogade, men også KFUKs bygning i St. Kannikestræde er kendt af mange.

Efterhånden som jeg borede mig ned i bygningens materie, gav det mig anledning til undren, at konstatere, at det samlede anlæg på opførelsetidspunktet var præget af en vis stram logik med selve sukkertopbygningen som det absolutte og kraftfulde centrum, men at denne logik langsomt og systematisk blev undermineret af efterfølgende tiders til- og ombygninger. Min undren gjaldt den konstatering, at alle efterfølgende til- og ombygninger blev udført af Wittmaack.

Anlægget tabte sin stramhed. Men denne ”nedbrydningsproces” – efterhånden med et lidt mere tillempet modernistisk sprog – bidrog på forunderlig vis med en ny, ”tilfældighedernes, selvgroede” – skønhed.

Måske er det, der holder det samlede anlæg sammen, den kendsgerning, at uanset hvilken isme eller retning der er valgt fra arkitektens bog over mulige arkitekturretninger, så er der overalt taget udgangspunkt i en smuk, kulbrændt, blødstrøgen rød mursten i en mørk farve.

Soklerne er i vidt omfang tilhugne granitkvadre. Arealerne mellem bygningerne var ind til granitsoklerne belagt med brosten – siden hen lappet med asfalt og beton.

Samtlige vinduer er støbejernsvinduer. Oprindeligt malet i en dyb, sortgrøn farve, som langsomt var skallet af.

Nye tider – vores ”fingeraftryk”

Vi tog fat.

Hvor Brandts Klædefabrik stadig lugter af ren uld i lokalerne og staldene stadig er tydeligt aflæselige på TV2 på Kvægtorvet, så følte vi, at der her var en større afstand til tidligere tiders sukkerproduktion. Vi valgte tidligt ikke at tage stilling til aflæseligheden af de tidligere produktionsgange i bygningsmassen, men udelukkende betragte bygningerne som en smuk bygningsmasse vi skulle puste nyt liv i.

Det blev opgaven.

Det blev formentlig – sammen med det tilsvarende arbejde med bryghuset Trekroner i det samme kvarter – det, der definitivt vendte den samlede opfattelse af industri kvarteret i Valby.

Siden er ikke ret meget revet ned på Carl Jacobsensvej.

Carl Jacobsens Vej

Efter tiden med TV2 var den grundlæggende idé på Sukkertoppen at etablere et mediehus i Valby. Et hus der kunne danne ramme om store og små nye produktionsselskaber.

Den idé medførte, at det samlede kompleks fremover skulle indeholde både store og små lokaler af vidt forskellig karakter.

Selve Sukkertoppen må nødvendigvis blive det store, kraftfulde og bærende arkitektoniske element også i det færdige kompleks.

På samme tid fandtes stadig en tilsvarende - og endnu flottere – kobberbelagt sukkertop i forbindelse med Sukkerfabrikkernes bygningsanlæg på Christianshavn. Denne blev, til stor fortrydelse for mange københavnere, revet ned i denne periode. Sukkertoppen i Valby skulle fremhæves i det samlede, fremtidige anlæg.

Ud mod Carl Jacobsensvej lå blot en samling af ubestemmelige skure og en enkelt, mere beskeden rødstensbygning. Det blev hurtigt besluttet at lade denne noget ubestemmelige bygningsmasse fjerne for at fremhæve den centrale bygning. Samtidig fjernede vi flere, ret ubestemmelig påbygninger på de gamle raffinaderibygninger. Murstenene fra nedrivningerne blev rensat af og lagt i depot sammen med genanvendelige brosten m.v.

Vi valgte at tage de store bybygningsbriller på i tilfældet ”Sukkertoppen”.

Nybyggeri langs jernbanen

Sukkertoppens nye portanlæg

Hvis eftertiden ønskede det, så kunne man ved en lille elegant forlægning af Ottliavej få denne vej til at slutte i et smukt *point de vue* i Sukketoppen. Det har eftertiden

siden hen dokumenteret, at det ønskede den ikke. Overfor Sukkertoppen er der nu lukket helt af.

Mod sporterrænet på bygningens modsatte side, var der ligeledes spændende bindinger. Bygningsanlægget lå – og ligger – tæt på godsbaneringen. Og tæt på den nye bane fra Taastrup til Amager/Kastrup og Sverige. Ikke så afsides endda.

Den nu nedrevne bygning langs jernbanen

Det førte til nogle løse drøftelser med DSB omkring den fremtidige brug af sporterrænet.

En fremtidig station "Sukkertoppen" kunne have været en spændende udfordring. Lige i nærheden ligger Valby Idrætspark. Hvorfor debatterede ingen på noget tidspunkt en udbygning af Valby Idrætspark kontra den logistikmæssigt noget mere indeklemte "Parken"?

Svaret gives ikke, men lader det blæse i vinden, at Carl Jacobsensvej i Valby er et godt sted tæt på alting – men af uransagelige årsager er det blot valgt fra – måske fordi enhver by har "fine" og "mindre fine" kvarterer? Her var Valby uheldig at være "mindre fin" i en bestemt periode?

Sukkertoppen skulle sættes i stand, udbygges og ombygges. Men uden at pine "ånden" ud af de oprindelige bygninger. De skulle fortsat være bindeleddet til fortiden.

Vi valgte at fortsætte med den forholdsvis tætte bebyggelse af grunden. De eksisterende bygninger blev vasket nænsomt ned ved siverensning. Støbejernsvinduerne blev rensed af og malet. Granitsoklerne blev rensed ved en mild sandblæsning.

De nye bygningsmæssige tilføjelser blev udført i et sprog, der tog sit udgangspunkt i den eksisterende kraftfulde bygningsmasse, men dog i et sprog og en byggeteknik der fortalte, at vi befandt os i århundredets sidste årti.

De røde, kulbrændte mursten var igen den bærende faktor, dels som genbrugssten, dels i form af nyindkøbte sten.

Mod Carl Jacobsensvej opførte vi to nye, kvadratiske treetages bygninger med en lille lanterne på taget. Disse bygninger medvirker til at forstærke ankomstindtrykket ved Sukkertoppen og fremhæve indtrykket af selve Sukkertopbygningen i midteraksen.

Det nye ankomstareal med fælles reception blev placeret i de gamle bygninger i det nyetablerede gårdrum mellem disse gamle og nye bygninger mod Carl Jacobsensvej. Selve gårdrummet blev delvis genbelagt med de tilbageværende brosten.

Gårdrum mellem nyt og gammelt

Nye vinduespartier blev udført i mørkt, grønmalet stål eller tilsvarende aluminiumsprofiler.

Tidens aluminiumsprofiler var ikke tilnærmelsesvis så smukke, enkle og spinkle som dem vi nu anvender kun et tiår senere – profiler der igen begynder at nærme sig den skønhed, som vi finder i tidligere tiders spinkle og forfinede støbejernsprofiler.

Renoveret vinduesprofil

Bag Sukkertoppen og den tilbageværende massive bygningsklump tilføjede vi den reelt mest banebrydende bygningsmasse på Sukkertoppen: Et helt nyt indre glashus i tre etager spændt ud mellem den gamle bygningsmasses facade og en helt ny treetages bygning ud mod godsbanearbejdet.

Mod øst følger bygningen – i lighed med de gamle Sukkertopbygninger – den gamle form fra den nu forsvundne godsbanetracé. Glashuset skyder sig ud mellem den gamle og den nye bygningsklump. Mod syd har den nye bygningsmasse fået sin egen facade i røde sten med grønmalede, kraftige vinduespartier, der skærer sig op i det svagt buede paptag.

Den nye bygnings vestgavl er mere stilfærdig og slutter i respektfuld afstand fra Sukkertårnet, der igen er den mest markante bygning – også ud mod baneterrænet. Her står det nye glasatrie markant og adskiller eller forbinder nyt og gammelt.

Baneterrænet og dets sporarealer giver minder om tidligere tiders industrielle storhedstid – og lad det leve i mange år endnu!

Nybyggeriet langs Carl Jacobsens Vej

Det forholdsvis store glasatrie skulle - og skal - forøge den rumlige oplevelse af et besøg på Sukkertoppen og herudover naturligvis skabe glæde blandt kompleksets daglige brugere.

Her er i dag mulighed for at opleve både de rå udendørs rum, de rå indendørs tidligere produktionslokaler, de lidt mere forfinede nye rum i de nye bygninger, og endelig det indendørs treetages glasatrie med den blå elevator midt i rummet

Glasatriet var en nyskabelse på daværende tidspunkt og formodentlig en forløber for den mængde af nye, store glasoverdækkede rum København har fået op gennem halvfemserne.

Det tilsyneladende forfinede rum er ret enkelt udført i en let, hvidmalet stålkonstruktion med et enkelt lag glas og indvendige solgardiner.

Gulvet blev belagt med en gul Haslekinke.

De indvendige facadepartier i de gamle bygninger i glasrummet står i den samme dybe grønne farve, som de udendørs vinduespartier, mens facadepartiet i den nye bygning er holdt helt i hvidt.

Oprindeligt var der en idé om at arbejde med indbyggede spejle i glasatriets tagkonstruktion. Spejlene skulle kunne styres og sende sydliset ind i den nye bygnings nordfacade.

Dette projekt blev af økonomiske grunde opgivet, hvilket set i lyset af det daværende økonomiske klima var helt naturligt, men set i et udviklingsmæssigt perspektiv var det yderst beklageligt.

Den nye bygnings nordfacade inde i glasrummet blev ligeledes forsynet med en glasfacade med kun eet lag glas. Kravet om to lag glas var opfyldt gennem

henholdsvis glasatriets ene lag og facadens ene lag. I alt to lag. Varmetabet har været genstand for en omfattende debat i ingeniørkredse.

Den nye bygnings facade i glasatriet blev udført efter "et hollandsk princip", d.v.s., at rummene i stueetagen havde det forholdsvis største glasareal ud mod atriet. På 1. sal var der et fag glas mindre i højden, mens der på 2. sal var yderligere et fag mindre ud mod atriet.

Hollandsk princip fordi det er det samme princip hollænderne i århundreder har anvendt overalt i deres snævre og høje kanalhuse på de små og smalle grunde for at få optimalt udbytte af dagslyset i de lavestliggende etager.

Vue over de nye bygninger

Midt i byggeprocessen på Sukkertoppen, blev det samlede kompleks solgt af Chr. Islef & Co. til Lønmodtagernes Dyrtidsfond.

Det var et salg fra en god bygherre til en mindst lige så god.

Flemming Skov Jensen var dengang administrerende direktør i Lønmodtagernes Dyrtidsfond og personligt stærkt kunstinteressert.

Det betød, at billedkunstneren Henning Damgaard Sørensen blev tilkøbt projektet. I mit univers var det nok en lykke for Sukkertoppen. Henning Damgaard var og er en markant billedkunstner, som hurtigt satte sig ind i netop dette bygningsanlægs specielle ånd og atmosfære og berigede processen med både sin enkle farvesætning og sine omfattende udsmykninger på flere markante områder i bygningsanlægget. Min personlige holdning er, at hus og kunst i dag er to uadskillelige størrelser.

Sukkertoppen i dag

Sukkertoppen fremstår i dag – som første gang jeg så anlægget – som noget forbygget rod.

Men noget så sjældent som noget åndfuldt, forbygget rod.

Hvis I spørger mig, holder jeg stadig meget af stedet – også selvom jeg godt kan se, at stedet nu er inde i en næsten naturlig ”nedbrydningsfase”.

Bygningsanlægget har siden vi overlod det til de nye brugere – ikke nogle medieselskaber, men primært en AMU-Skole – være udsat for en langsom ”nedbrydningsproces” hvor de nuværende brugere selv kommer med deres nye tilføjelser og ændringer. Set med mine øjne er det ikke alt der er tilføjet og ændret de sidste ti år, jeg synes er lige vellykket. Noget af det er direkte ødelæggende for rumoplevelserne. Men alt er udtryk for en proces og en eller anden form for menneskelig kreativitet – og så kan de næste generationer igen gribe ind på et tidspunkt og rette op på de værste af tidens skader.

Bygningsanlægget er så robust, at det nok skal overleve også disse attentater til glæde for adskillige generationer fremover.

En ting kan jeg godt savne fra mit første besøg på Sukkertoppen: Mursejlerne.

Da jeg var der første gang - en sommerdag – fløj der en stor flok elegante mursejlere rundt over anlægget, mens deres karakteristiske skrig ekkoede i murværket.

Hvor duerne boede på loftet, så boede mursejlerne i deres redehuller i anlæggets store og massive østfacade. De var ubetinget en del af stedets – ikke registrerede – helt specielle atmosfære.

Der står intet steds i lovgivningen, at mursejlere er bevaringsværdige. I dag er de borte. Vores effektive murere fugede redehullerne til. I samme postgang forsvandt murbierne. Fugle og insekter må nu starte forfra for at skabe boliger i dagens danske bygningsmasse. Forhåbentlig finder de ud af det.

Papirfabrikken i Silkeborg - Fra fabrik til bydel

Keld Dalsgaard Larsen, Silkeborg Museum

Silkeborg og Silkeborg Papirfabrik

Silkeborg Papirfabrik og Silkeborg by er historisk vokset op sammen. Silkeborg Papirfabrik blev etableret i 1844, og Silkeborg by er fra 1846. Gudenåen delte i ca. 50 år de to nye samfund: Papirfabrikken lå på den østlige side af åen, mens byen voksede op på den vestlige side. I samtiden talte man om den "sorte" fabrik og den "røde" by med henvisning til fabrikkens sorte skifertage og byens røde tagsten.

Luftfoto af Silkeborg Papirfabrik fra 1935

Fabrikssamfundets kerne var fabriksbygningerne, arbejderboligerne på Smedebakken, enkelte funktionærboliger og Drewsens Villa. Men fabrikken prægede byen på andre områder direkte eller indirekte. Med til fabriksmiljøet kan man således også gennem tiderne henregne fabrikkens eget teglværk (næved fabrikken ud mod Langsø), tørvefabrik (Vejlbo Mose), eget gartneri (næved fabrikken) og boldbaner (næved fabrikken). Jernbanesporet fra stationen til fabrikken var også en vigtig del af fabriksmiljøet. Silkeborg fik sin jernbane i 1871, og en forudsætning herfor var "sidesporet" ned til papirfabrikken. Af mere indirekte afledninger fra papirfabrikken kan nævnes etableringen af Silkeborg Gasværk i 1856.

Byen og fabrikkens udvikling var fra begyndelsen flettet ind i hinanden. Udviklede sig sideløbende og sammen. Meget symbolsk og konkret har Silkeborg og silkeborgenserne udnævnt papirfabrikant Michael Drewsen som byens grundlægger og rejst en mindestatue af ham på Torvet. Silkeborg Papirfabrik var en væsentlig fabrik midt i Silkeborg i 156 år. Silkeborg Papirfabrik lukkede med udgangen af maj 2000. En historie var slut. Men hvordan ville fremtiden forme sig, og hvordan ville man kunne forvalte kulturarven efter papirfabrikken? Det var et spørgsmål, som blev påtrængende nærværende for Silkeborg, silkeborgenserne og Silkeborg Museum i 2000. Det var også problematikken for Kulturarvsstyrelsens seminar den 14. december 2005, hvor jeg i min egenskab af museumsinspektør på Silkeborg Museum, var inviteret med for at fortælle om erfaringerne fra Silkeborg Papirfabrik set med kulturhistoriske øjne.

Fabrikslukning og muligheder

Når en fabrik lukker, så ophører en historie. Et slagteri uden skrigende svin, travle slagteriarbejdere og målrettet produktion er ikke noget slagteri. Det samme med Silkeborg Papirfabrik. Da det sidste papir var rullet op, klippet og pakket, og den sidste papirarbejder forlod omklædningsrummet, da ophørte Silkeborg Papirfabrik som papirfabrik. En historie var hermed uundgåeligt ophørt. Det faktum ændres ikke på nogen måde ved, at man lader bygninger med maskiner stå urørte tilbage. Bygninger og maskiner gør ingen papirfabrik. Tværtimod går der ikke lang tid, før den tidligere papirfabrik bliver til en forfalden papirfabrik og herefter til noget værre gammelt, rustent bras. Det var rystende, så hurtigt "historien" så at sige sivede ud af bygningerne. Silkeborgenserne oplevede det ved selvsyn den 16. september 2000, hvor de var inviteret ind på Silkeborg Papirfabrik, før man begyndte på den egentlige demontering og reovering. Det var et sørgeligt syn.

Drewsens gamle hovedbygning fra 1865

Silkeborg Papirfabriks historiske position i Silkeborg burde gøre, at fabriksanlægget var selvskreven til den allerhøjeste, umiddelbare interesse for bevaring. Silkeborg Kommuneatlas omtalte f.eks. Silkeborg Papirfabrik som særdeles bevaringsværdigt. Men det var absolut ikke nogen selvfølge. Mange initiativrige entreprenører kunne sagtens forestille sig området stort set jævnet med jorden for at bygge nyt på den attraktive grund midt i byen.

Med lukningen af Silkeborg Papirfabrik var mange muligheder i spil. Det kan derfor være nyttigt at opregne en række af disse muligheder for det gamle fabriksområde for at få belyst de principielle aspekter.

Hele fabriksområdet blev jævnet med jorden. Den mulighed var reelt til stede. Set med bevaringsøjne ville det have været katastrofalt. Men det er vigtigt at understrege, at Silkeborg Papirfabriks historie og betydning jo ikke af den grund pludselig forsvandt. Historierne om Silkeborg Papirfabrik skulle alligevel fortælles, blandt andet af kulturhistorikere.

Omdanne fabrikken til museum over en forgangen tid. Den mulighed forelå reelt ikke. Men selv om man havde valgt at skabe en museumspapirfabrik, så var det ikke en genskabelse af den gamle Silkeborg Papirfabrik. Det ville have været en papirfabrik for sjov. En sådan museumspapirfabrik ville f.eks. ikke give arbejde til de gamle papirarbejdere, være underlagt de tidligere produktionsvilkår eller indeholde den tidligere virksomhedskultur. Ved at musealisere en fabrik skabes noget andet – og det kan være ganske udmærket. Man skal blot ikke tro, at man ”bevarer” den gamle fabrik. Besøgende på en sådan museumspapirfabrik vil nok få et indblik i en produktionsgang, men man vil slet ikke få et indtryk af centrale aspekter som det monotone arbejde, det dødkedelige arbejde, det farlige arbejde, det stressende arbejde osv. Der findes et godt eksempel på en museal fabriksovertagelse i Danmark, nemlig Bruunshaab Gamle Papfabrik ved Bruunshaab ved Viborg. Men en tilsvarende løsning i Silkeborg var ikke mulig.

Silkeborg Kommune overtog området. Den mulighed forelå heller ikke reelt i 2000. Silkeborg Kommune gav klart udtryk for, at Silkeborg Papirfabrik var en privat opgave. Der ville ej heller i Silkeborg have været politisk eller folkelig forståelse for at bruge området til museumslignende aktiviteter.

Gøre ingenting. Man kunne måske forestille sig, at ingen investor turde påtage sig opgaven. At fabriksområdet simpelthen blot ville ligge urørt hen. Det er set andre steder. En repræsentant for papirarbejderne udtalte ved en lejlighed, at det havde været hans skræk – at fabrikken ville komme til at ligge som et åbent sår i Silkeborg, som en skamstøtte over hans tidligere arbejdsplads. En sådan urørt fabrik er ikke nogen ønskværdig bevarelsesform. Det bliver øjeblikkeligt til en forfaldshistorie. Ingen vil føle noget positivt for en sådan ruinbunke. Og skønt enkelte industriarkæologer måske kunne finde en skønhed i dette forfald, så vil det i lokalsamfundet (inklusiv de gamle papirarbejdere) være et sørgerligt (og ukorrekt)

vidnesbyrd om Silkeborg Papirfabrik. Ruinen ville derimod være en fortælling om, at her foregik ingenting.

Den endelige løsning blev:

Privat løsning på markedsvilkår. Silkeborg Papirfabrik blev købt af en investorgruppe med lokale rødder. De nye ejere valgte at bevare hovedparten af de gamle bygninger med henblik på genanvendelse. Det var en satsning uden garanti for succes. Opgaven var enorm. Fabriksområdet var på 100.000 m² med et etageareal på ca. 42.400 m² fordelt på ca. 100 bygninger. De nye ejere var tvunget til en række store og små ændringer på området for at kunne gøre bygningerne konvertible til nye formål. Silkeborg Museums indflydelse på begivenhederne har været ganske ubetydelige. Museet tog tidligt kontakt til den nye ejergruppe med henblik på en genanvendelsesstrategi for fabriksområdet. Og heldigvis lå de nye ejernes planer helt på linie med museets ønsker. Men under alle omstændigheder var og er museet forpligtet til at udforske, dokumentere og formidle historierne ud fra det eksisterende grundlag.

Silkeborg Papirfabrik efter renovering. Foto: JW Luftfoto, sommeren 2004

Kulturarven efter papirfabrikken

Med den nye bydel Papirfabrikken har silkeborgenserne fået en enestående mulighed for at fornemme historien omkring Silkeborg Papirfabrik. Man kan gå rundt mellem bygningerne og følge den gamle fabriks historiske udvikling og ane produktionsgangen:

Drewsens gamle hovedbygning står fint istandsat og udstråler nærmest herregårdsambitioner. Under det nødvendige fabriksur er opsat diverse inskriptioner, som i sig selv fortæller bygningshistorie: Opført af C. & M. Drewsen i 1844, afbrændt og genopbygget i 1865 og ombygget af De forenede Papirfabrikker i 1894. Af andre historier, som murværket antyder, er spor efter den gamle vandkanal gennem bygningen. Man aner Michael Drewsens storhed og ambitionsniveau, når man i dag iagttager denne gamle fabriksbygning.

Seddelfabrikken står som et andet fornemt palæ ved siden af den gamle hovedbygning. Med et helt andet arkitektonisk udtryk. Tegnet af arkitekt Gotfred Tvede. Den øvrige fabrik er præget af røde mursten, men det leder man forgæves efter på Seddelfabrikken. Her er grå, pudsede mure med relieffer og en inskription, som oplyser, at bygningen er opført af De forenede Papirfabrikker i 1910. Det var her, det håndgjorte papir til de danske pengesedler blev produceret i perioden 1910-1956/60. Og Nationalbanken ønskede af sikkerhedsmæssige årsager en bygning, som fremstod selvstændigt i forhold til den øvrige fabrik. Og det gør Seddelfabrikken bestemt også den dag i dag. Reliefferne er i sig selv en lille beretning værd. De forestiller blandt andet De forenede Papirfabrikkers logoer (vikingskibet og svanen), to mænd der illustrerer papirets styrke og så endelig en bispehue. Hvorfor lige netop en bispehue? Naturligvis på grund af legenden om navnet Silkeborg, hvor en bispehue spiller en central rolle. De gamle relieffer har så efter renoveringen fået et nyt modspil på den ene side af bygningen, hvor de samme relieffer er udformet i nutidens stilsprog. Underfundigt og fornøjeligt.

Torvet ved den gamle hovedbygning og Seddelfabrikken er endvidere omkranset af den gamle kraftcentral, værkstedet og kantinebygningen. Her er der ganske vist ingen tavler, der fortæller om bygningernes tidsalder, men man kan klart fornemme, at de hverken stammer fra 1860'erne eller 1910'erne. Kraftcentralen er fra 1930'erne, værkstedsbygningen er fra slutningen af 1950'erne og kantinebygningen er fra omkring 1960. Der var nogen tvivl, om kantinebygningen var "bevaringsværdig". Silkeborg Museum og arkitekterne var heldigvis helt enige: Den er absolut også bevaringsværdig. Den er rationel og gedigen arkitektur. Den kunne minde noget om datidens mange centralskoler. Og vi er på et tidspunkt i Danmarkshistorien, hvor alle større tidssvarende fabrikker naturligvis etablerede gode kantineforhold og vaskefaciliteter for de ansatte.

Den gamle PM2-bygning ligger nærmest som en kirkebygning mellem de to torve på fabriksområdet. PM2-bygningen blev bygget i 1925 til papirmaskine nr.2 (deraf navnet PM2). Papirmaskine nr.1 blev umiddelbart efter 1925 flyttet over ved siden af PM2 i bygningen. På fabrikken sagde man herefter, at man skulle over i PM1&2. Arkitekten til PM2-bygningen var igen Gotfred Tvede, men det arkitektoniske udtryk er helt forskelligt fra den 15 år yngre Seddelfabrik. PM2-bygningen består af en tværbygning i flere etager i røde mursten og så den hvide etetagesbygning, som har et stort midterskib og to små sideskibe. Den røde tværbygning indeholdt "hollænderiet" (råstofbearbejdningsafdelingen) til de to små papirmaskiner (PM1 og PM2).

Foto af Seddelfabrikken fra 1910

Den store PM₃-bygning langs Gudenåen blev opført i 1935 til papirmaskine nr. 3 (PM₃). På Silkeborg Papirfabrik gik PM₃ for at være "den store" papirmaskine. Det arkitektoniske udtryk er igen tidsbestemt – 1930'ernes funkisstil er ikke til at tage fejl af. Øverst er det markante vandtårn, som sikrede det helt essentielle vand til fabrikens vidtforgreneede produktion. Selve bygningen er igen to-delt. Den højeste del (nærmest byen) er "hollænderiet" til papirmaskinen, som var opstillet i den lidt lavere bygning.

Fra de tre papirmaskiner kom papirrullerne ind til efterbearbejdningen – kalenderne og rulleværkerne. Den afdeling lå naturligvis i forlængelse af papirmaskinerne, og det kan faktisk også med lidt god vilje aflæses af bygningsmassen. Efterbearbejdningsafdelingen lå først og fremmest i bygningerne med de karakteristiske (og klassiske) shed-tage. Papirsal og pakkeri lå i den gamle hovedbygning og i den store røde bygning af nyere dato (fra omkring 1960), som ligger i forlængelse af hovedbygningen ned mod Smedebakken.

Mellem kraftcentralen og værkstedsbygningen er en smal passage. Den var passagen (i bestemt antal) for lastbiler gennem fabrikken. I forlængelse af værkstedsbygningen ligger den gamle Kedelbygning med skorsten. Kedelbygningen venter endnu på at blive istandsat. Muligvis med en nybygning i umiddelbar nærhed.

Papirmaskinen PM3 opført i 1935

Ud mod Langebro er en lang række bygninger fjernet. Det drejer sig blandt andet om et større rensningsanlæg, turbinebygning og diverse råstofbygninger. Tilbage fra den gamle fabrik står nu kun "bøttebygningen", hvor der blev produceret håndgjort papir. Bøttebygningen er opført midt i 1930'erne og afløste den gamle "bøttebygning", som havde aner tilbage til Drewsens gamle halmfabrik. Den "nye" bøttebygning blev hurtigt til "den gamle" bøttebygning, og det var her, Silkeborg Papirfabrik tog prominente gæster hen for at vise det gamle papirhåndværk. Den mulighed er nu igen til stede i og med åbningen af Papirmuseet Bikuben den 2. juli 2004.

Mellem Seddelfabrikken og de gamle arbejderboliger på Smedebakken ligger endnu en fabriksbygning – kaldet efterlimeren. Den kunne minde lidt om kantinebygningen, og den er da også fra cirka samme tid, nemlig 1950'erne. Michael Drewsens villa lå tidligere på dette område, men den historiske villa blev nedrevet i 1950-51.

Silkeborg Papirfabrik var et helt fabrikssamfund. De gamle arbejderboliger på Smedebakken ligger der endnu – bestående af de tre gule længer og den ene hvide længe (gartnerboligen). De tre gule længer havde til sammen 16 lejligheder. Mellem Smedebakken og selve fabrikken lå så oprindeligt Drewsens villa – midt i fabrikssamfundet. Ejeren var med i det hele – også rent fysisk ved denne direktørbolig.

På vejen til Smedebakken ligger tre villaer, som blev opført i 1930'erne som prominente funktionærboliger.

Den nye Papirfabrikken indeholder således masser af historier fra den 156-årige epoke, hvor området var aktiv papirfabrik. Der er rent fysisk værnet om kulturarven på fornem vis. Til glæde for nutiden og fremtiden.

Men bygningerne i sig selv fortæller jo ikke hele historien. Så langt fra. Det er op til nutidens og eftertidens mennesker at fortælle de utallige historier, som er knyttet til Silkeborg Papirfabrik. Og på det område føler Silkeborg Museum naturligvis et særligt ansvar.

Historien går videre

Historien kan ikke sættes i stå. Silkeborg Papirfabriks lukning i 2000 var en trist begivenhed. Men ret hurtigt skabte initiativerne på fabriksområdet ny optimisme og stolthed lokalt. En trist begivenhed var vendt til noget positivt. Det gamle fabriksområde er genanvendt til nutidens og fremtidens gøremål. Og den historiske atmosfære er bibeholdt. De gamle fabriksbygninger et erindringssted, et monument, et mindesmærke over en industriel kulturarv. Alene disse bygningers fysiske tilstedeværelse giver mulighed for en øget historisk bevidsthed om denne papirindustrielle historie.

Nogle kulturhistorikere er bekymrede for, at man vil romantisere fabrikslivet osv. Den risiko foreligger jo latent, og det bedste middel herimod er en konstant bevidsthed om problematikken. Men at man skulle modgå det ved at lade rustne maskiner og gammelt papir flyde rundt omkring er en komplet misforståelse. Eftertiden har naturligvis en forpligtelse til at dokumentere og formidle kulturarven fra f.eks. Silkeborg Papirfabrik. Silkeborg Museum har gennem årene gjort et stort arbejde på dette område, og det agter vi også at gøre i fremtiden i fuld bevidsthed om sværhedsgraden og diverse faldgruber. Det har samtidig været en stor oplevelse at fornemme de nye historier pible frem på den gamle fabriksgrund.

Referencer

Torben Bækgård: Oplæg til KUAS seminar om omdannelse af tidligere industriområder (2005).

Keld Dalsgaard Larsen: Silkeborg Papirfabrik – fra fabrik til bydel.

Baggrundsmateriale til seminaret den 14. december 2004 (Upubliceret, udsendt til seminarets deltagere 2004).

Keld Dalsgaard Larsen: Dansk papirindustri 1829-1999 (2000). Med yderligere henvisninger.

Silkeborg Museums årsskrift 2000 og 2004.

www.papirfabrikken.dk

www.papirmuseet.dk

Silkeborg Papirfabrik

Torben Bækgård, Årstiderne Arkitekter

Papirfabrikken er siden sin lukning i 2000 blevet omdannet til en ny bydel i Silkeborg. Papirfabrikken rummer i dag bebyggelse til erhverv, kultur, boliger, restauranter mv. og er med sin varierede anvendelse hurtigt er blevet et attraktivt bycenter for borgere og besøgende i Silkeborg.

Silkeborg Papirfabrik som nyt bycenter

Da Papirfabrikken lukkede, blev den købt af Jægersborg Invest A/S, et investeringsselskab med rødder i Silkeborg. Henton Ejendomme A/S har, som en del af ejerkredsen i Jægersborg Invest, været projektudviklere. Omdannelsen af Papirfabrikken er således blevet løftet af en privat bygherre og er udført uden tilskud af offentlige midler. Årstiderne Arkitekter A/S har været en af hovedaktørerne i projektets udarbejdelse og har i et tæt samarbejde med bygherren stået for 95 % af udviklings- og projekteringsarbejdet. Det gennemgående ingeniørfirma i projekteringsarbejdet var Søren Jensen A/S.

Silkeborg er som by opvokset omkring fabrikken, og i byen ser man stifteren af fabrikken; Michael Drewsen som byens grundlægger. Papirfabrikken er således

identitetsskabende for Silkeborg, selvom fabrikken i sin funktionsperiode for den almindelige borger var et helt aflukket område nær byens centrum.

Silkeborg Papirfabrik før omdannelsen

Papirfabrikken har som bygningskompleks en række karakteristika; de langstrakte produktionslinier giver sig tydeligt til kende i kompleksets topografi, en række oprindeligt "solitære" bygninger er med tiden groet sammen og sammenkoblet med mindre, sekundære bygninger.

Området domineres af røde teglfacader, sorte tage, den høje skorsten og vandtårnet. Det er også karakteristisk, at man indtil 1960 på Papirfabrikken har brugt anerkendte arkitekter til byggerierne; eksempelvis Gotfred Tvede og Anton Rosen. Fra 1960 og fremad blev der udelukkende opført "funktionsbygninger" uden arkitektoniske kvaliteter. Gik man tæt på bygninger og produktionsanlæg, var det tydeligt, at disse var meget nedslidte, og man kunne i det forladte fabriksområde stemningsmæssigt føle sig hensat til "østeuropæiske" industrianlæg.

Fabriksanlægget før reovering

Projektet blev påbegyndt med en omhyggelig registrering af al bebyggelse i området, som udgjorde i alt ca. 42.000 etagemeter fordelt på ca. 100 bygninger. Det skal bemærkes, at ingen af bygningerne var fredede. For bygningerne blev registreret byggeår, arealer, arkitektonisk kvalitet, kulturhistorisk værdi, fremtidige anvendelsesmuligheder og byggeteknisk tilstand. Med registranten i hånden udarbejdede vi en strukturplan, som efterfølgende dannede grundlag for udarbejdelse af en lokalplan for fabriksområdets omdannelse til den nye bydel.

Samtidig med lokalplanens gennemførelse blev der igangsat en række processer såsom opmålinger, nedbrydninger samt demontering af produktionsanlæggene, som stadig tilhørte den tidligere ejer. De første projekter blev skitseret og projekteret, således at man ved lokalplanens godkendelse kunne gå i gang med udførelsen af de første ombygninger. Tempo og dynamik i processen var en afgørende faktor for bygherren. Projektet måtte ikke gå i stå og dermed dæmpe interessen fra potentielle lejere eller miste offentlighedens interesse. Allerede 2 år efter fabrikslukningen blev de første lejemål taget i brug, og nu, - efter 4 år, - er der en realiseringsgrad på 95 %, hvoraf alt er udlejet.

Firmaet Microsound

I hele forløbet har der selvfølgelig været en stor bevågenhed fra offentligheden eller rettere byens borgere. Der blev i den lokale avis åbnet en læserbrevsspalte, hvor der blev bidraget med mere eller mindre iderige forslag til områdets fremtidige anvendelse. Orienteringen af offentligheden har været vigtigt for projektet, og bygherren inviterede tidligt i forløbet til åbent hus på det førhen aflukkede fabriksområde. Frustrationen over lukningen af fabrikken blev hurtigt vendt til en positiv forventning til de nye muligheder i området, og der har gennemgående været stor tillid til projektet fra byens borgere.

Målene i strukturplanen var at bevare den overordnede topografi, at bevare hovedbygningerne, skorstenen og vandtårnet og samtidig skabe en bydel med pladser, gader og stræder med en stemning og fornemmelse af historien om det gamle industrianlæg. Samtidigt skulle udviklingen i industribygningers arkitektur gennem de sidste 150 år kunne opleves. Spor og reminiscenser fra det gamle industriområde skulle bevares, hvor dette var muligt indenfor rammerne af opgaven.

Der skulle skabes en bydel med en meget varieret anvendelse, sådan at mange forskellige mennesker kunne få deres gang i området og derved skabe "liv" mellem bygningerne. Det var selvfølgelig vigtigt for bygherren, at området fik et ordentligt og attraktivt udtryk, således at nye lejere ville have lyst til at etablere sig i området.

Musik- og Teaterhus

Det har ikke været et mål at lave et historisk fastfrosset øjebliksbillede af fabrikken ved lukningen, ligesom det i opgaven heller ikke har været realistisk at bevare produktionsanlæggene. Som følge heraf kan man selvfølgelig hævde, at kulturhistoriske værdier er gået tabt, men hvis disse skulle bevares, ville området udelukkende have kunnet fungere som museum. I et projekt som dette, hvor et tidligere industriområde omdannes til nye anvendelser, går ting tabt, men der skabes samtidigt ny historie.

Problemstillingerne var selvfølgelig mange. Trafik og parkering skulle integreres i bydelen på en fornuftig måde, en enkelt hovedbygning måtte "lade livet" og andre måtte "tilskæres", således at der kunne skabes rummelighed og luft i bydelen. Omdannelsen krævede også ændring af bygningerne i forhold til de nye anvendelser og den nuværende byggelovgivning. Økonomien har naturligvis også været en gennemgående betingelse for ombygningernes kvalitet og niveau, eksempelvis med hensyn til materialer.

De enkelte bygninger på fabriksområdet er ombygget som separate byggeprojekter, hvor der ved opstart var en aktuel lejer til bygningen. De enkelte lejermål er derfor tilpasset lejeren og skitseringen er udført på grundlag af dennes behov og krav. Inden

skitseringen på de meget forskelligartede bygninger blev påbegyndt, lavede vi, hvad vi internt kaldte en "arkitekturguide" til ombygningerne.

Her delte vi ombygningerne op i 4 hovedtyper, som kort fortalt var:

- Bygninger, der stod intakte og umiddelbart kunne anvendes til nye formål, samtidigt med at de var af stor arkitektonisk kvalitet, skulle føres tilbage til deres oprindelige udseende. Et eksempel herpå er den nuværende Avis-bygning.

Avisbygningen

- For bygninger, som besad arkitektoniske kvaliteter, typisk fra industriarkitekturen, men som ikke umiddelbart kunne tages i brug til nye formål, skulle der bygges videre på de eksisterende rytmer og kvaliteter. Et eksempel herpå er Radisson SAS Hotel Silkeborg, hvor der er suppleret med yderligere vinduer indenfor bygningens eksisterende arkitektur

Radisson SAS Hotel Silkeborg

- For bygninger, hvor dele af bygningen manglede eller den nye anvendelse krævede gennemgående ombygninger eller tilføjelser, skulle nye og supplerende bygningsdele have udtryk af at være bygget i dag og dermed skabe en arkitektonisk spænding i forhold til den eksisterende bebyggelse. Et eksempel herpå er Søren Jensen a/s' domicil, hvor en manglende facade er udfyldt med et moderne fritspændende glasparti.

- Nye bygninger på fabriksområdet skulle udføres i en enkel og stram arkitektur i røde sten, stål og glas. Et eksempel herpå er Jysk Musik og Teaterhus.

I praksis viste "arkitekturguiden" sig at være et godt værktøj at skitsere udfra, selv om det ikke altid var muligt entydigt at anbringe bygningerne indenfor de enkelte klassificeringer, idet en bygning eksempelvis kunne føres tilbage til sin oprindelige arkitektur på 3 facader, mens den sidste facade manglede helt.

I det efterfølgende gennemgås eksempler på ombygningerne og de valg, der er foretaget i forbindelse hermed.

Pladsen ved Deloitte er karakteristisk ved en præsentation af stilarter fra alle perioder i fabrikkens levetid. Samtidigt bemærkes den forsænkede plads foran

hovedbygningen. Pladsen er forsænket fordi kulturlagene gennem tiderne havde bygget lag på lag og hovedbygningen så ud som om den var "sunket i jorden". Den funktionalistiske kantinebygning blev af mange opfattet som "grim" og blev foreslået nedrevet, men den blev dog heldigvis bevaret og er et fint udtryk for sin stilperiode.

Den forsænkede plads ved hovedbygningen

Henton Groups domicil er restaureret og er med sin palæstil et godt udtryk for den nationalromantiske stil. Bygningens facade mod vest har dog aldrig eksisteret som frilagt facade og derfor er denne facades "palæpartier" genskabt i en nyfortolkning i galvaniseret stål.

Den forsænkede plads spejlet i de modstående vinduer

I Henton Groups bygning samt i flere andre sad underkanten af de eksisterende vinduer i ca. 1,80 meters højde over gulvet, og derfor er gulvene i disse bygningerne hævet ca. 90 cm, således at vinduerne oplevet invendig fra kom ned i normal højde samtidig med, at de eksisterende vindueshuller i facaderne kunne bevares.

Nyfortolkning af palæets vinduer

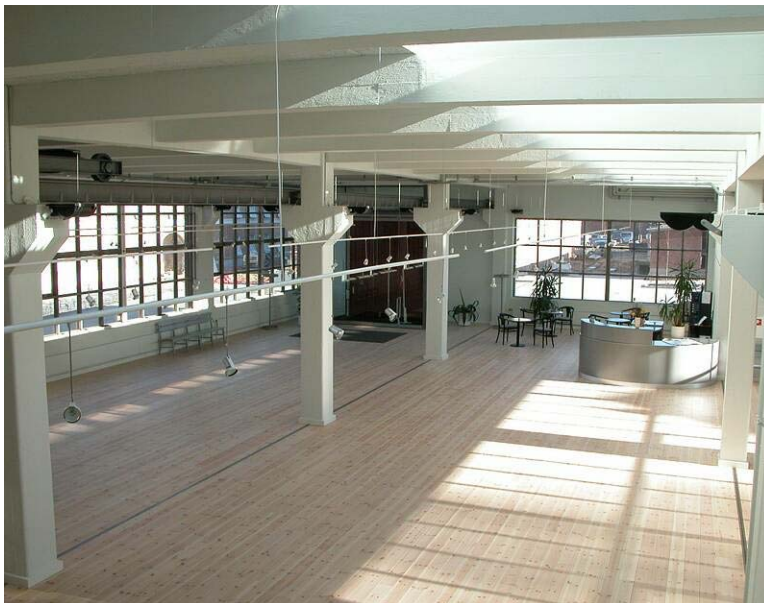
I de indvendige ombygninger er det generelt forsøgt at bevare så meget som muligt og ændre så lidt som muligt. Eksisterende tracékraner, eksisterende overflader og stålkonstruktioner er i stort omfang bevaret. I de ofte højloftede rum er nye sekundære rum udført som fritstående kasser, således at rummenes oprindelige volumen kan opleves.

Til det nye inventar i bydelen er der generelt valgt galvaniseret stål og designmæssigt et stramt formsprog, så et rustikt og industrielt udtryk kan bibeholdes, men således, at de nye elementer samtidig kontrasterer de eksisterende bygninger og tydeligt adskiller sig herfra.

Rumindretning som fritstående ”møbler”

Der er i byen blevet taget godt imod Papirfabrikkens omdannelse, som på mange måder er en succeshistorie. Dette mener jeg skyldes fabriksområdets bynære placering, den varierede nyanvendelse og det fine udgangspunkt i en smuk og varieret bygningsmasse. Til det gode resultat har væsentlig bidraget et godt samspil mellem flere interessenter og en bygherre med et godt lokalkendskab samt respekt og forståelse for det tidligere fabriksområdes egenart. Der er ting, som i omdannelsen er gået tabt, men det er sikkert, at Silkeborg har beholdt sin Papirfabrik, om end med en ny anvendelse, - og om muligt står Papirfabrikken endnu stærkere i Silkeborgensernes bevidsthed end tidligere.

Kulturspinderiet